

DE GESCHIEDENIS VAN DE PAROCHIE KNOKKE

1. Het ontstaan van de parochie

Het schorreland ten oosten van de Gentele betekende een aanwerp bij de parochie Sijsele, of liever bij de O.-L.-V.-parochie, die uit Sijsele voortgekomen is. Na de bouw van de Evendijk B zijn er in de Oost-Watering ca. 1080 vier parochies ontstaan, nl. Uitkerke, Lissewege, Dudzele en Oostkerke¹. Toch blijkt nergens dat er, tussen deze vier parochies enerzijds, en Sijsele of O.-L.-Vrouw anderzijds, betrekkingen bestaan hebben. Heeft de Graaf het bedoelde gebied van de oorspronkelijke parochie losgemaakt? Wat er ook gebeurd is, het patronaat van de vier parochies behoorde niet aan de kerkelijke instantie waarvan Sijsele afhing.

De noordoosthoek van de parochie Lissewege lag toen ongeveer tegenover de westpunt van Wulpen. In de bedoelde hoek vestigden zich personen, die zich op de visserij toeleghden, en het verkeer met Wulpen onderhielden². Deze vissers woonden op en rond een woonterp 5 km ten noordoosten van Lissewege. Ze legden hun schuiten in de strandkreken recht vóór hun dorpje. Op de bedoelde terp stond waarschijnlijk de later vermelde „capella de Rue”, die van de parochiekerk van Lissewege afhing³. Toen omstreeks 1175 de Oudemaarspolder ingedijkt werd, gingen de genoemde vissers achter de nieuwe zeedijk wonen. Ze stichtten een nieuw vissersdorp op het Hoge Leen van het Hof te Heis⁴.

Door de bouw van de dijk van de Oudemaarspolder was de afstand tussen Wulpen en

het vasteland ingekort. Wulpenaren die naar de rechtbank te Brugge gedagvaard werden⁵, staken over naar de tegenoverliggende hoek van de Oudemaarspolder. De Wulpse Weg vormde een herinnering aan het verkeer van en naar Wulpen. Langs deze weg stapten de Wulpenaren doorheen de Pannehoek naar de Evendijk B. Ze trokken verder, voorbij het dorp Koudekerke, over de Visweg A naar Dudzele en Brugge⁶.

Omstreeks 1190 voegde men de Vardenaarspolder bij het vaste grondgebied van Lissewege. Vissers gingen 2,5 tot 3 km ten oosten van Heis wonen achter de nieuwste zeedijk. De aangroei van het grondgebied en van de bevolking brachten de St.-Bertinsabdij ertoe om in de noordoosthoek van Lissewege een nieuwe parochie te stichten. De monniken bouwden een kerkje en een tiendenschuur op de reeds vermelde woonterp. Zo ontstond ca. 1200 de parochie Koudekerke, die in de 14de eeuw de naam parochie Heis zal aannemen⁷.

In de noordoosthoek van de Vardenaarspolder ontstonden de dorpjes Schaarte en Knokke, waarvan de bewoners zich vooral op de visserij en het verkeer in de Zwindelta toeleghden. Knokke vertoonde blijkbaar meer omvang dan Schaarte, aangezien de monniken van St.-Bertin in het eerstgenoemde dorp een kapel en een ziekenhuis oprichtten. Wanneer Paus Honorius III in 1227 de bezittingen van de St.-Bertinsabdij bevestigde, omschreef de tekst de parochie Koudekerke als volgt: „ecclesiam de Coudekerka, cum capella et hospitali Sancte

Caterine de Knoka"⁸. Het bestaan van een kapel en van een ziekenhuis te Knokke wijst erop dat het oostelijk uiteinde van de parochie Koudekerke in 1227 reeds behoorlijk bewoond was.

Hier moeten we even stilstaan bij de legende van St.-Gutago, die in de loop van de eeuwen met het ontstaan van Knokke verbonden geraakt is. De oudste teksten over de genoemde Gutago komen voor bij Meyerus. In 1159 liet de bisschop van Doornik in de buurt van Oostkerke het lichaam van Gutago opgraven en in een schrijn plaatsen. Over zijn herkomst zegt de Latijnse tekst: „Appulit huc sanctus vir ille ex Scotia, vixitque inibi una cum Gillone et Guydolfo discipulis quam religiosissime... Gutagonem Scotorum regem fuisse memorant"⁹. Vertaling: Deze heilige man is hier vanuit Schotland aangeland, en leefde daar zeer godvruchtig met zijn leerlingen Gillo en Guidolf... Men vertelt dat Gutago een koning van de Schotten geweest is.

De relieken van St.-Gutago werden in 1444 door de hulpbisschop van Doornik in een nieuw schrijn gelegd, toen deze het hoofdaltaar van Oostkerke kwam wijden¹⁰. Posten uit verscheidene kerkrekeningen van Oostkerke uit de 16de eeuw en volgende eeuwen bewijzen dat Gutago een van de patroonheiligen van Oostkerke was¹¹. Aan zijn bestaan mag niet getwijfeld worden, wel aan zijn herkomst. We weten namelijk niet waarop J. Meyer steunt om Gutago een inwijkeling uit Schotland te noemen. Toch vraagt Meyer zich af waar men het gehaald heeft om Gutago als een koning te aanzien.

Zoals gezegd, werd St.-Gutago bijzonder te Oostkerke vereerd. Lambrecht, deken van Damme, liet in 1595 een „Kerckelycke Historie" verschijnen, die in 1609 herdrukt werd. In deze laatste uitgave schrijft hij „Ic dincke

dat S. Guthagonus, een groot Edelmans sone van Inghelant, oock ghecomen is in Vlaenderen, na t'exempel van dese voorseyde Heylige mannen (de zg. Scotti), maer wanneer dat hy juyste quam en hebbe ic noch niet connen gevonden. Hy leefde te Cnocke by Sluys eerst wat tyts seer heylichlyck met een medegheselle die Ghillo hiet, maer hy trac van daer na Oostkercke, daer hy bleef woonen totter doot toe"¹².

Hoe kan Lambrecht beweren dat Gutago te Knokke gewoond heeft? De tekst van 1159 geeft immers geen enkele nadere bepaling aangaande zijn woonplaats. Wel weten we dat Lambrecht op 15 mei 1572 de bisschop van Brugge bijstond, toen deze de altaren van Oostkerke kwam wijden, en dat hij tot 1578 deken van Damme was. Het is dus zeer aannemelijk dat Lambrecht het kerkofficie van Oostkerke kende. Daar kan hij de naam Knokke ontmoet hebben¹³. Wie echter heeft het bedoelde officie opgesteld, en op welke bron steunde die om een plaats genoemd Knokke met Gutago te verbinden? Op nog een punt wijkt Lambrecht van de tekst van 1159 af: hij beschouwt Gutago als een Engelse edelman.

In 1595 is van de hand van Joannes Molanus posthuum het werk *Natales Sanctorum Belgii* verschenen. Dit boek werd in 1616 bijgewerkt. Molanus spreekt op een soberder manier over Gutago, die hij een belijder noemt. De vertaling van zijn Latijnse tekst luidt als volgt: „Gutago is in Vlaanderen aangekomen, waar hij in de buurt van Knokke enige tijd heilig geleefd heeft. Hij werd godvruchtig door de priesters en de leken van Oostkerke begraven"¹⁴. Waarschijnlijk liet Molanus zich inspireren door Lambrecht en het kerkofficie van Oostkerke. Tenslotte volgt nog Sanderus, die gewoon bij de laatstgenoemde twee historici aansluit¹⁵.

H.Q. Janssen vergelijkt de gegevens van Meyer en Molanus. Met Meyer aanvaardt hij

dat Gutago uit Schotland gekomen is. Maar hij gaat te ver wanneer hij schrijft dat ook Gillo en Guidolf Schotten waren. Dit laatste kan men uit de tekst van 1159 niet afleiden. Wel gelooft hij niet dat Gutago een koning van Schotland was. Janssen ontdekt echter een tegenstrijdigheid in de berichten over Gutago: Meyer laat de inwijkeling te Oostkerke aanlanden, Molanus te Knokke. Hoewel Janssen dit probleem niet kan oplossen, toch meent hij dat Knokke „tot hooge oudheid opklimt”¹⁶.

Opdedrinck bouwt de legende verder uit. Gutago en zijn twee gezellen waren Scotti, die in de 8ste eeuw op de Zwinoever landden. Gutago leefde godvruchtig te Knokke en stierf daar. Zijn lichaam werd te Oostkerke begraven. Na zijn dood gebeurden er mirakuleuze genezingen rond zijn graf. Om die reden werd Gutago in 1159 heilig verklaard. Daarna werd hij te Oostkerke bijzonder vereerd¹⁷.

Laten we nu de historische bronnen eens van dichterbij bekijken. Het is mogelijk dat Gutago vanuit een overzees land op de westoever van de Zinkval geland is, waarschijnlijk in de 1ste helft van de 12de eeuw. Het vaste grondgebied van de oorspronkelijke parochie Oostkerke reikte toen tot de lijn Kalvekedijk-Brolozedijk-Krinkelidijk. Buiten deze dijklijn was er nog geen bewoning mogelijk. Maar er is niets dat bewijst dat Gutago uit Schotland gekomen is. Wijzelf beschouwen zijn naam als Germaans. J. De Langhe heeft reeds erop gewezen dat Gillo en Guidolf Germaanse namen droegen¹⁸.

Indien het waar is dat het kerkofficie van Oostkerke Gutago te Knokke situeerde, hoe is de opsteller ervan ertoe gekomen de inwijking daar te laten aanlanden? Waarschijnlijk heeft deze als volgt geredeneerd: Indien Gutago van over zee te Oostkerke aangekomen is, dan moet deze het Zwin binnengevaren zijn. Welnu in de

16de eeuw vormde niet meer Oostkerke maar Knokke de vaste westoever van het Zwin. Laten we even aannemen dat Gutago uit Schotland stamt, dan gaat Opdedrinck toch overijld te werk, wanneer hij de bedoelde heilige rekent bij de 'Scotti', Ierse zendelingen die in de 8ste en 9de eeuw naar West-Europa overstaken. In die periode was de kustvlakte ten noorden van Brugge bijlange nog niet ingedijkt. Wat meer is, het grondgebied van Knokke maakte toen een deel van de Zinkval uit.

Op welke plaats stond het in 1227 vermelde dorpje Knokke met zijn St.-Katarinakapel. Topografische documenten uit de 13de en 14de eeuw ontbreken. Het Transport van 1408 verklaart dat het dorpje Schaarte en een deeltje van Volkaartsgote enkele jaren tevoren met zand overdekt werden. Deze duineninvazie reikte in 1408 niet tot aan het dorp Knokke met zijn kerk. Het is niet uitgesloten dat het Knokke van 1227, zoals het oudste Heis in de eerste helft van de 14de eeuw, na 1408 tengevolge van de bouw van een inlaagdijk aan de zee prijsgegeven werd. We beschikken echter niet meer over twee reeksen belangrijke documenten, die ons over de Groene Dijk van de Vardenaarspolder konden inlichten, nl. de rekeningen van de Watering Reigaarsvliet en van het Brugse Vrije uit de bedoelde periode.

Het oudstbewaarde kadasterboek van Reigaarsvliet is de ommeloper van 1447. Deze topografische bron plaatst de kerk en het kerkhof op de percelen D 324-25, in de noordoosthoek van het 10de begin, precies binnen de Kragendijk. Vooral deze laatste detail spoort ons aan om te aanvaarden dat de kern van het oudste Knokke niet door de zee of door het zand ingenomen is¹⁹. Iedereen zal wel kunnen aannemen dat, zoals in Koudekerke, Uitkerke en andere kerkdorpen, de eerste Knokkenaren hun bidplaats in of bij de bebouwde kom opge-

richt hebben, dit betekent hier : binnen de zeedijk.

In het tweede kwart van de 13de eeuw werden het Monnikenpoldertje en de Polder van Volkaartsgote gewonnen. Deze gebiedsaanwinst was de reden waarom de bisschop van Doornik, in akkoord met de abt van St.-Bertin, op 7 oktober 1253 de parochie Knokke stichtte. Hier volgt de vertaling van de belangrijkste passage uit de Latijnse oorkonde : „We delen de parochie Koudekerke wegens haar uitgestrektheid in twee. We verheffen de kapel van Knokke, die binnen de grenzen van de genoemde parochie staat, tot doopkerk. We stellen de kapellaan, die totnogtoe in de bedoelde kapel, in naam van de abt, de mis opdroeg, als zielzorger van de nieuwe parochie”. De bisschop bepaalde ook dat de nieuwe pastoor over een voldoende inkomen moest beschikken²⁰.

2. De topografie van Knokke vóór 1600

Zodra de Polder van Volkaartsgote ingedijkt was, verschoof de dorpskom, die rond de kerk gevestigd was, in oostelijke richting. Enkele Knokkenaren verhuisden naar de Papenpolder, waar ze op de grond van de kerkgemeenschap tegen voordeliger voorwaarden een perceeltje in cijnsacht konden krijgen. Hoeveel huizen bevatte het dorp Knokke omstreeks 1350 ? Daar woonden een paar vissers en landarbeiders. Verder hadden de volgende personen een reden om zich metterwoon in het kerkdorp te vestigen : de pastoor, de koster en een herbergier. Het is niet zeker dat de parochie Knokke al belangrijk genoeg was om een paarden-smid en een wagenmaker hun kost te laten verdienen. Naar onze mening telde het dorp Knokke in het midden van de 14de eeuw ten hoogste 10 tot 15 huizen.

Het Transport van 1408 noemt Schaarte een

dorp, waar „vele lieden woonden, neeringhe ter zee doende”. Hier en te Knokke woonden zij die in de 14de eeuw de vissers van Knokke genoemd werden. Het dorp Schaarte kan in zijn bloeitijd een tiental huizen geteld hebben. Te Vijfhuizen op het oosteinde van de parochie, woonden diegenen die de vissers van Reigaarsvliet heetten. Waarschijnlijk omvatte dit dorpje, voordat het door de grote stormvloeden aangetast werd, 5 tot 10 visserswoningen.

Het vasteland van Knokke strekte slechts tot aan de Groene Dijk en de oudste zeedijk van Volkaartsgote. Maar men dient eraan te denken dat er in de Scharpinghoek, vóór de zandverstuiving, een paar hoeven kunnen gestaan hebben. De parochie Knokke bezat in de bedoelde periode een tiental hoeven. Voor zover onze schattingen steekhoudend zijn, zou de gehele parochie Knokke in de 14de eeuw ongeveer 40 woningen geteld hebben.

Deze schatting geldt zeker als de hoogst aanvaardbare, aangezien Knokke toen nog niet belangrijk en uitgestrekt genoeg was om een eigen molen te bezitten. De Knokkenaren voerden hun graan ofwel naar de Logenhoekmolen, die zich te Heist bij de Pannendijk bevond²¹, ofwel naar de molen die even ten zuiden van de Grote Keuvel, te Westkapelle langs de Keuveldijk stond. De ommeloper van 1447 noemt nl. 1. de Keuveldijk : „den dyc, die comt van Cnocken dycke, ende loopt voorbi de muelne zutwaert”, 2. het zuideinde van de Keuveldijk in het 4de Reig : „den muelnewech”²².

Welke wegen verbonden Knokke met de omringende streek ? De Knokkenaren beschikten over twee landwegen om Brugge te bereiken : 1. de Kerkwegel ofwel de Groene Dijk tot aan de weg van Schaarte; deze laatste weg tot aan de Zomerdijk; de Speelmansweg te Heist; de heerwegen die ten zuiden van Ramskapelle naar Dudzele leidden; tenslotte de Dudzeelse

Weg; 2. de Kragendijk; de Kalverketedijk; de Heerweg te Westkapelle; de Rontsaartweg of de weg over Dudzele. Men ging naar Heist over de Groene Dijk. De reis naar Sluis verliep over de Knokse Dijk, de Keuveldijk, de Sluise Stie, de Monnikendijk, de sluizen van Reigaarsvliet, de Greveningedijk, verder over Mude en het Zwin.

Het vierde kwart van de 14de eeuw is gekenmerkt door een aanzienlijk landverlies in de Vardenaarspolder. De vissers van Schaarte moesten hun huisjes aan de duinen prijsgeven. Ze konden zich bij de vissersbevolking van Heist voegen, of in het dorp Knokke gaan wonen. De verstuiwing naderde ook het laatste dorp. Het zand overdekte de Groene Dijk en een deel van het dorp. Vanaf dit ogenblik stond de dorpskom definitief in de noordwesthoek van de Papenpolder. Ook hier drong in het begin van de 15de eeuw het zand binnen, zodat de bestaande bewoning ongeveer 100 m zuidwaarts moest wijken. Het kerkgebouw hield stand. Omstreeks dezelfde tijd verdween het dorpje Vijfhuizen. De vissers van de Reigaarsvliet gingen waarschijnlijk te Mude of te Sluis hun beroep uitoefenen.

Het verkeer van en naar de nieuwe dorpskom deed twee wegels ontstaan: 1. de Knokse Wegel, een kortere weg naar Westkapelle; 2. de Papenwegel, een kortere weg naar de Graafjansdijk. Nadat het noordelijk deel van de Vardenaarspolder door zand overdekt was, vormde men langs de zuidzijde van de duinen een nieuwe weg naar Heis, nl. de Duinenslag. Voordat we trachten dit uit te maken hoeveel woningen het dorp Knokke in de 15de eeuw omvatte, moeten we de inval van de Engelsen in mei 1405 in herinnering brengen. Toen werden waarschijnlijk niet alleen Heis, Westkapelle en Mude, maar ook Knokke geplunderd en verbrand.

De ommeloper van 1447 wijst geen enkel huis aan op de west- en de zuidzijde van de kerk. Men mag immers de hoeve 250 m ten zuidwesten van de kerk (D 284), en de hoeve 150 m ten zuiden van de kerk (D 295) niet bij de dorpskom rekenen. De Pastorie bevond zich in 1447 reeds op een perceel langs de uitweg van de laatstgenoemde hofstede. We vermoeden dat de allereerste woning van de pastoor, samen met andere huizen aan de noordzijde van de kerk, voor het zand bezweken is, en dat men daarna een nieuwe pastorie bouwde op het genoemde perceel, dat een deel van de kerkbezittingen vormde. Over de eigenlijke dorpskom in de Papenpolder hebben we geen gegevens. We durven het bestaan van ten hoogste een tiental huizen aanvaarden.

Een dokument uit 1527 bepaalt de demografische en economische toestand van Knokke in de eerste helft van de 16de eeuw. In het genoemde jaar vroeg de vikaris van Brugge zijn pastoors om een verslag over hun parochie. Uit het overzicht dat Jan Relays, „presbyter ende erfachtich prochiepape van Cnocken” opstelt, blijkt de geringe omvang en de armoede van zijn parochie. De pastoor klaagt dat hij „den scamel cost niet winnen en can”, o.a. omdat zijn parochie zeer weinig inwoners telt.

Hij somt het aantal woningen op als volgt: 1. „daer zyn vyf heerdsteden daer uut elke stede ghaen vier peerden”; hieronder kunnen we de hoeve in het 8ste Reig, de Grote Keuvel en de Vaucelleshofstede rekenen; 2. 6 hofsteden met twee paarden; 3. „daer zyn andere heerdsteden tot thiene die schamele zyn ende commun”²³; de meeste ervan zullen in het dorp gestaan hebben. We nemen aan dat in 1527 tenminste de koster en een herbergier — misschien reeds een smid — in de kom woonden. Knokke was toen alleszins een bescheidene landbouwersgemeente.

Het weze ons toegelaten hier een vergelijking met de parochie Heist te maken. In het Noord- of Heistdorp bezat de kerk van Heist verscheidene percelen grond. Deze terreinen waren tijdelijk of erfelijk vercijnst. De ligger van 1525 geeft duidelijk aan dat er in het Heistdorp, alleen al op de eigendommen van de kerk, 32 huizen stonden. We nemen gerust aan dat er in 1525 tenminste evenveel mensen woonden op de tussenliggende percelen, en vooral in de toenmalige kern van Heist, d.w.z. op het Hoge Leen²⁴. Er waren drie herbergen, een smisse, een wagenmakerij, een brouwerij en een vis-huis.

Het grote aantal bewoners sproot vanzelfsprekend voort uit het feit dat Heist een aktieve en welvarende vissersgemeente was. In het midden van de 16de eeuw beschikten de Heistse vissers over een flink aantal schuiten. In het haringseizoen van 1548 voeren 9 boten uit, die „hebben up elck XIII mannen, ende drie ofte vier kuets”, d.i. samen 126 matrozen en ca. 50 scheepsjongens²⁵.

In de tweede helft van de 16de eeuw nam de dorpskom van Knokke enige uitbreiding in zuidwestelijke richting. Het Schuttershof werd gevestigd 150 m ten zuiden van de kerk. Op de westzijde ervan woonde ca. 1570 Lieven Coucke (D 345). Op de westkant van de Kragendijk strekte zich, van het kerkhof tot het Schuttershof, een perceel van 1 G uit. Deze grond behoorde aan de kerk en was in drie nagenoeg gelijke stukjes verdeeld. Op het zuidelijk deeltje, groot 97 R, stond een huis waar in 1569 kleermaker Geraart Janssens woonde. Op het middenstuk, groot 100 R, bevond zich een herberg, die in 1569 door tavernier Jan Guldegaerde uitgebaat werd²⁶. De rest van het bedoelde perceel, nl. 103 R, vormde het dorpsplein en de weg langs de zuidzijde van het kerkhof.

3. Kerk en parochie vóór 1578

De bronnen die de meeste gegevens verschaffen over het leven in een middeleeuwse gemeente, zijn de rekeningen van het parochiebestuur en die van het kerkbestuur. In vele gevallen zijn de bedoelde twee reeksen dokumenten uit de periode vóór 1600 verloren gegaan. Wat Knokke betreft beschikken we over de parochierekeningen vanaf 1625 en de kerkrekeningen vanaf 1632. Door een of ander toeval zijn ook twee kerkrekeningen uit de Calvinistische periode, nl. 1581-82 en 1582-83 bewaard gebleven.

De eerste bidplaats van Knokke is de in 1227 vermelde St.-Katarinakapel. In paragraaf 1 wezen we er reeds op dat de parochie Knokke in 1253 gesticht werd. De genoemde kapel diende daarna als parochiekerk, totdat de parochie de middelen vond om een groter gebouw op te richten. We weten niet in welk jaar de eerste kerk gebouwd werd, maar het is merkwaardig dat men dit gebouw aan de H. Margareta toegewijd heeft. Moeten we daaruit afleiden dat de St.-Katarinakapel helemaal verdwenen was? Of steken de resten ervan nog steeds onder de oude St.-Margaretakerk, waarvan nu de toren overblijft? Alleen de archeologie kan dit probleem oplossen.

De St.-Margaretakerk bestond zeker reeds in 1455. Dit weten we dank zij het feit dat de bisschop van Doornik een onderzoek instelde naar de inkomsten van de kerkbedienaars van zijn bisdom. Knokke viel toen onder de dekenij Brugge. J. Warichez heeft het rapport gepubliceerd. Hij noemt de parochie Knokke : „dédié à Ste Marguerite”. In die periode slabakte de zielzorg te Knokke. Er was geen pastoor, „en men kan moeilijk iemand vinden om de dienst waar te nemen”. Knokke had ook geen koster. Het verslag schatte de jaarlijkse verdiensten van de pastoor toch op 22 pd. par., en die van

de koster op 9 pd. par. J. Warichez meldt echter uit een andere bron dat, tegen het einde van 1455, Boudewijn van de oude Poorte het ambt van pastoor op zich genomen had²⁷.

Het volgende dokument aangaande de kerkelijke toestand te Knokke is het uitgebreid rapport, dat pastoor Relays in 1527 ten gerieve van zijn overheden opstelde. Hij vermeldt de diensten, die hij in zijn parochie verrichtte, en de vergoeding, die zijn parochianen hem daarvoor gaven: 32 sch. par. voor een huwelijk; 2 sch. par. voor een doop; 32 sch. par. voor een kerkgang; 12 sch. par. voor een mis bij een kinderbegravenis; 4 sch. par. om „by daghe of by nachte te ghane metten sacramente ofte heleghe olye”. Wanneer de boer of de boerin van een van de vijf grote hoeven overleed, dan liet de familie de volgende plechtigheden uitvoeren: een vigilie met 9 lezingen, een uitvaartmis met 9 lezingen en 'commendacie', en 15 zielemissen. Dit kostte samen 9 pd. 12 sch. De middelgrote hoeven betaalden 5 pd. par. voor een vigilie en een uitvaartmis met 6 lessen; de 10 armere gezinnen betaalden 24 sch. par. voor een vigilie en een uitvaartmis met 3 lessen.

De pastoor ontving per jaar 14 pd. 8 sch. par. om, ter gelegenheid van enkele bestaande jaargetijden, een mis op te dragen. Hij trok ook geld uit enkele renten, en 20 pd. par. pacht uit de Papenpolder. Er waren geen gefundeerde missen. De Abt van St.-Bertin inde alle tiendeinkomsten van de parochie Knokke, „twelcke ieghens allen rechten es dat de prochiepape gheen thiende en heeft, al daer hy doende es alle zondage een hoochmesse ende andere feestelicke daghen, ende ooc mattene ende vesperen, waerof zy gheen sallaris en hebben vanden collateur, noch vander kercke”. Jan Relays wees er nog op dat hij zijn bestaan trachtte te verbeteren door „in andere prochien ghelyc Heys oft Westcapelle dienst te zoucken”. Ten-

slotte vroeg hij een verhoging van zijn salaris „tzy van thienden oft anders”²⁸.

We zouden verder heel weinig over het Knokke van vóór 1625 kunnen mededelen, indien J.Q. Janssen niet zijn waardevol artikel over Knokke gepubliceerd had. Schrijver steunt zijn publikatie op een reeks rekeningen van de kerk en van de dis, die de periode van 1569 tot 1613 bestrijken. Deze dokumenten, zo verklaart Janssen in zijn inleiding, „behooren tot het archief der burgerlijke gemeente, en zij werden mij welwillend ten gebruike afgestaan door den heer P. Tavernier, burgemeester te Knokke en lid van den provincialen raad”. Opdedrinck verwondert zich over het feit dat men de bedoelde stukken niet kon terugvinden. Het kan bijna niet anders of Janssen heeft de dokumenten naar zijn huis meegenomen en niet meer naar het gemeentehuis van Knokke teruggebracht. Of zijn de bewuste kerkrekeningen verloren gegaan, toen de herberg het Kalf in 1871 als gemeentehuis opgegeven werd?

Janssen bespreekt het kerkelijk leven te Knokke in het vierde kwart van de 16de eeuw en het begin van de 17de eeuw. Uit de rekeningen haalt hij alle gegevens, die hem belangrijk genoeg toeschijnen om de kerk en de eredienst te Knokke in de bewuste periode te beschrijven. Op vele plaatsen geeft hij tussen aanhalingstekens een zinsnede of een uitdrukking, die moet dienen om zijn betoog kracht bij te zetten. Het is echter zeer spijtig dat Janssen de meeste aangehaalde woorden in de negentiende eeuwse spelling omgezet heeft. Het gevolg van deze handelwijze is, dat wanneer Janssen een toponiem of een bijzondere term aanhaalt, we nooit precies weten of we voor de oorspronkelijke dan wel voor een vervormde schrijfwijze staan.

De lezer weet reeds uit hst. 5, par. 6, dat Knokke vanaf 1568 in de Tachtigjarige Oorlog

leefde. Janssen haalt uit de kerkrekening 1569-70 een opmerking van het Vrije dat het kerkbestuur van Knokke de opbrengst van „de afgebroken outaren” moest boeken, volgens de verordening die reeds in de rekening 1568-69 verschenen was. We geloven niet dat de kerken van het Noord- en Oost-Vrije door de Beeldenstorm van 1566 getroffen werden. Ongetwijfeld ging het om het volgende: de oude altaren waren in 1567 of 1568 uitgebroken en vervangen door nieuwe. De rekening 1569-70 meldt immers dat de bisschop van Brugge een nieuwe altaarsteen gewijd heeft, en dat die steen vervolgens naar de kerk van Knokke gebracht werd²⁹.

Vervolgens schenken we aandacht aan het meervoud 'outaren'. Volgens de rekening 1569-70 bezat de toenmalige kerk van Knokke een grote en een kleine beuk. Janssen vindt ook herstelwerk aan „de kapelle”, maar kan uit de teksten niet afleiden, waar dit gebouwtje stond. Dit laatste wordt gesitueerd door Deken Jan Jennyn, in zijn rapport van 1640: „sacellum collaterale a parte septentrionali”³⁰, d.i. de zijkapel op de noordzijde (van de kerk). Was dit een overblijfsel van de oude St.-Katarinakapel? L. Devlieghe vermoedt dat de kerktoren uit de 14de eeuw dateert³¹.

Het kerkbestuur onderhield niet alleen de pastorie en de kosterie, maar ook de 'lazerie'. Dit ziekenhuis moet in de Papenpolder gestaan hebben. Het heeft waarschijnlijk tijdelijk gediend om pestlijders te verzorgen. Na 1600 ontmoeten we geen ziekenhuis meer te Knokke³². De kerk van Knokke bezat omstreeks 1570 104 1/2 G grond, waarvan 85 G in Reigaarsvliet, en 10 G in Eiesluis. De opbrengst van perceel nr. 82, te Westkapelle, diende „omme de Jezus messe alle jaere te doene”. De kerk trok renten uit 65 G, bijna allemaal in Reigaarsvliet. De pastorie bezat 13 G in de Papen-

polder, verder enkele perceeltjes in Reigaarsvliet, de kosterie 4 G in de Papenpolder, de armendis 3 G en renten op 12 G, alles in Reigaarsvliet³³.

Het salaris van de pastoor is, na het rekest van 1527, aanzienlijk vermeerderd. Hij genoot jaarlijks 72 pd. par. uit de opbrengst van de kerkgoederen, naast de opbrengsten van de pastorie zelf. Jammer genoeg bepaalt Janssen niet nader welke beloning de pastoor ontving bij een uitvaart, een doop of een andere kerkelijke dienst. Ook de koster ontving 72 pd. par. Het kerkbestuur betaalde de kloklouder. Zijn werk werd openbaar aanbesteed aan de minst biedende. Onder de uitgaven noteren we nog: het watergeschot van de boven opgesomde eigendommen; het gewone onderhoud van de kerk.

Te Knokke volgde men enkele godsdienstige gebruiken, die ook in andere parochies golden: op Palmzondag, Witte Donderdag en Pasen gaf men wijn aan de kommunicerende gelovigen, en krakelingen op Witte Donderdag. Een pater predikte de passie op Goede Vrijdag. Jan Marx Lambrecht had zijn jaarmis gesteld op St.-Mattheus, met uitdeling van 13 broden aan de armen. Het jaargetijde van Frans Cornelissen was gesteld op de oktaafdag van het H. Sakramentsfeest, met uitdeling van 7 broden.

Naast de andere kerkelijke hoogdagen was het eigene kerkwijdingsfeest de belangrijkste dag voor een parochie. Op die dag werd de kerkmis gedaan. Dit parochiefeest heette de kermis. Uit de kerkrekeningen van het vierde kwart van de 16de eeuw blijkt dat 20 juli, het feest van de H. Margareta, het kerkwijdingsfeest van Knokke betekende. De kermis werd op de daaropvolgende zondag gevierd. Janssen maakt echter niet duidelijk uit of er op die dag een ommegang gehouden werd. Maar het is wel zeker dat men Sakramentsdag vierde met een

processie. De stoet werd opgesmukt met vaandels, kaarsen en bloemen³⁴.

In 1569 was Pieter vander Brulocht pastoor van Knokke. Deze priester werd in 1570 door de geestelijke overheid te Brugge gevangen gezet. Terzelfdertijd werd de pastoor van Mude met afzetting bedreigd³⁵. Janssen begrijpt niet goed waarom maatregelen genomen werden tegen de genoemde priesters. Het is echter een feit dat in het Vrije niet weinig inwoners en lagere geestelijken met de geloofshervormers simpatizeerden.

Halverwege 1572 volgde Pieter van Egmont de veroordeelde pastoor op. Het begin van zijn ambtstermijn viel samen met een gevaarlijke periode voor de katholieke geestelijken. De Watergeuzen ontscheepten herhaaldelijk op de kust van het Noord- en Oost-Vrije om er strooptochten te houden. Omstreeks 22 september landden groepen uit Vlissinge te Knokke, Heist, Blankenberge en Wenduine waar ze „de kerken begonsten te pillieren”³⁶. We geloven niet dat het kerkgebouw van Knokke noemenswaardige schade geleden heeft. Maar de post „betaelt over ’t maken van de duere vanden helegghen sacramente, dat de quaetdoenders ghebroken hebben”, in de kerkrekening 1571-72, wijst o.i. op het boven vermelde ’pillieren’.

De Watergeuzen hadden het niet zozeer op de dorpskom, maar eerder op de hofsteden gemunt. Ze verbrandden de hoeve Wit Huis en de hoeve in het 3de Volk, die daarna de Verbrande Hofstede heette. Einde augustus 1575 richtten de Vlissingenaren een grote raid tegen Knokke, Heist en omgeving. Op 30 augustus werd Heist in brand gestoken. Niet alleen een deel van het Noorddorp, maar ook de kerk en de pastorie die in het Kerkdorp stonden, gingen in de vlammen op³⁷. Blijkbaar werd de kerk van Knokke toen niet verwoest.

Pastoor P. van Egmont overleed ca. 1 april

1576. Hij werd opgevolgd door minderbroeder Jan Demunck, die uit het klooster van de Observanten te Sluis kwam. De Pacifikatie van Gent, gesloten op 30 december 1576, verloor Knokke en de omliggende parochies van de invallen van de Watergeuzen. De kerkmeesters regelden verder het bestuur van de kerk. In die periode was Jan Adams koster van Knokke³⁸.

4. De Calvinistische periode

De Pacifikatie van Gent schonk de hervormden in Vlaanderen godsdienstvrijheid. Een Calvinistische republiek werd gesticht. In het Brugse Vrije namen de Calvinisten het roer in handen. Het kollege van het Vrije beval in 1578 de klokken en de beelden uit de kerken te verwijderen. De kerk van Knokke bezat één klok. De parochie liet die naar Brugge voeren. De beelden werden van hun voetstuk gehaald, maar enkele werden teruggeplaatst³⁹. Het feit dat de klok en de beelden zich in 1578 nog ongeschonden op hun plaats bevonden, doet ons geloven dat de kerk van Knokke totdantoe weinig schade geleden had.

De katholieke godsdienst werd te Knokke niet onmiddellijk radikaal afgeschaft. Het salaris van pastoor Demunck werd betaald tot en met Sakramentsdag van 1580. Dit betekent o.i. niet dat de genoemde priester tot op die dag zijn functie uitgeoefend heeft. De parochie bestond immers reeds onder de controle van het Calvinistische bestuur. Janssen die steunt op de handelingen van de vergaderingen van de voor-aanstaande Calvinisten, gehouden te Brugge, deelt mede dat, volgens het verslag van de „classecaele vergaedynghe” van 8 maart 1580, Baltazar van Dyke, afkomstig uit Briele, toen reeds te Knokke predikant was.

Janssen kende ook de, thans onvindbare,

eerste rekening „der kercke cuere van Sinte Katheline ghezeit Cnocke”, die loopt van 1580 tot 1581. Slechts de folio's met de uitgaven waren bewaard. Het is spijtig dat Janssen niet alle posten aanhaalt. B. Van Dyke ontving een jaarsalaris van 480 pd. par. Dit is heel wat meer dan in de voorgaande periode, maar de pastoor trok toen vergoedingen uit allerlei kerkelijke diensten, die door de invoering van de hervormde godsdienst wegvielen.

Het was de gewoonte dat de minister of een oudere afgevaardigde de klassikale vergaderingen bijwoonde. Knokke liet zich vertegenwoordigen op de classis van Damme op 5 december 1580 en op die van Brugge op 28 februari 1581. Jeroen van Cortenbussche had reeds op 30 november 1578 Jan Adams als koster opgevolgd. Hij nam deze bediening waar tot het einde van de hervormingstijd. De rekening 1580-81 omschrijft zijn werk als volgt: „luiden, sluiten en ontsluiten der kerk, mitsgaders die te vagen en te reinigen”. Wijst de term luiden erop dat de kerk van Knokke nog een klokje bezat, of slaat de gehele formule op een traditie van vóór 1578⁴⁰?

De eerste hervormde kerkrekening werd, waarschijnlijk in maart 1581, afgesloten in tegenwoordigheid van de kerk- en dismeesters van Knokke. De klasvergadering van juli 1581 te Groede besliste dat B. van Dyke voortaan beurtelings Knokke en Mude zou bedienen. De tweede rekening loopt van 17 maart 1581 tot in 1582. Ferdinand Fauckel trad op als ontvanger, waarschijnlijk reeds vanaf 1580. Zijn voorganger, Pieter Eelandt, nam die functie waar tot in 1579. Jan Claessins werd afgevaardigd naar de vergaderingen van 8 juli en 14 november te Oostburg, en naar die van Brugge⁴¹.

Op verzoek van de Knokkenaren benoemde de klas van Breskens op 2 oktober 1582 Joos

van den Rosiere tot minister van Knokke. Hij was voordien predikant te Schoondijke. Uit de klas van 18 december 1582 te Sluis blijkt dat hij ook te Kadzand predikte⁴². De derde kerkrekening werd op 28 november 1583 aan het Vrije voorgelegd „ter presentie van Ieos vander Rosiere menister, mits het afwesen uute prochie vande kerckmeesters”. Jan Claessins woonde op 12 april 1583 de klas van Middelburg bij, en op 6 juli die van Kadzand⁴³. De inname van Damme en Brugge luidde het einde van het Calvinisme in het Brugse Vrije in. In het voorjaar van 1584 vluchtten talrijke hervormingsgezinden naar Zeeland.

5. Het herstel van de katolieke godsdienst

De Calvinisten hielden nog Sluis bezet. Voor dat deze stad helemaal geblokkeerd was, stroomden de Sluizenaren het omliggende af. Ook soldatenbenden van Farnese teisterden de streek. Het Noord-Vrije lag grotendeels verlaten. Nadat Sluis in 1587 ingenomen was, waagde de bevolking het langzamerhand terug te keren. De Oostendenaren echter maakten nog steeds de kuststreek onveilig. Vele parochies van het Vrije, o.a. Knokke en Heist, bezaten in 1593 nog geen pastoor⁴⁴.

Een jaar later keerden een voldoende aantal inwoners van Knokke en Heist terug, zodat de uitbating van de grond en het leven in de parochie opnieuw een normaal peil bereikt hadden. Na de troebelen die vanaf 1584 heersten, maakten de kerkmeesters van Knokke op 14 februari 1597 voor het eerst weer een rekening op. Er was toen nog geen pastoor, maar minderbroeder Jan Boone bediende tegelijk Knokke, Heist en Ramskapelle.

In 1597 werd minderbroeder J.B. Plaisir aangesteld tot pastoor van Heist. Hij bediende ook Knokke. Het kerkgebouw blijkt in die

periode erg vervallen te zijn. De rekening 1596-97 boekt de ontvangst van een jaar pacht — vervallen in mei 1597 — van Hoste Van-neste „over 't gebruik van dat hij in de kerke gewoond heeft'. Daarna reinigde men de kerk. Het metselwerk van het altaar, de bogen en de vensters werd aanbesteed. Heel waarschijnlijk is de kerk van Knokke verwoest in de zeer troebele periode 1585-95, toen soldatenbenden van Sluis of van Oostende de kuststreek onveilig maakten.

Volgens Janssen bevatten de kerkrekeningen 1597-98 en 1599-1600 talrijke details over herstelwerken in de kerk en in de kapel, en over de gebruikte materialen. Spijtig genoeg laat hij na die te exciperen. Tengevolge daarvan weten we o.a. niets aangaande de toestand van het dak. Omstreeks 1600 was het kerkgebouw voldoende opgelapt zodat het weer voor de eredienst kon dienen. Op 22 juli 1599 werd het kerkwijdings- of kermisfeest opnieuw gevierd.

De rekening 1600-01 deelt mede dat de Knokkenaren trachtten hun kapel in orde te brengen, maar dat ze het nodige geld niet konden opbrengen, omdat de parochie belast is met „de garnisoenen van peerdenruiters"⁴⁵. Hier worden de soldaten bedoeld, die de forten op de westoever van het Zwin bewaakten. Het oorlogsgeweld viel opnieuw op Knokke neer, toen Maurits van Nassau in mei 1604 zijn kamp te Mude vestigde. Veel boeren lieten hun hoeven in de steek. De tiendeninkomsten van de parochies Knokke en Heist konden niet verpacht worden „a raison des troubles et devastation du dit quartier"⁴⁶.

Blijkens de kerkrekening 1608-09 werden de landerijen van de kerk in de periode 1604-07 niet gebruikt „door den oorlog en den benauwden tijd". In deze onzekere tijd waren de pastoors slechts voorbijgaand in dienst. De reke-

ning 1610-11 toont aan dat de kerk nog beter bruikbaar gemaakt werd, en met stro gedekt was. Het gebouw was dus uitgebrand. Pastoor Lieven Luda en de kerkmeesters haalden in juli 1612 misgewaden, een gewijde altaarsteen en een missaal uit Brugge. Men kon te Knokke weer naar behoren de mis opdragen.

Karel de Rodoan, bisschop van Brugge, schonk, uit de inkomsten van de tienden, 72 pd. par.⁴⁷, om het kerkgebouw verder te verbeteren. In 1612 hernamen de kerkmeesters de geldomhaling met de schaal. Dit was in 1580 opgeheven geweest. De Jezusmissen en de jaargetijden kwamen nog niet in voege, maar de oude renten werden weer betaald. Al met al mag men zeggen dat de katholieke eredienst te Knokke en in de omringende parochies haar oude plaats herwonnen had⁴⁸.

We beschikken niet meer over de kerkrekeningen uit de periode tussen 1613 en 1632. Toch kunnen we deze leemte enigszins vullen met het dagboek van Jan Vandevelde, deken van Damme (1619-25). Bij zijn bezoek aan Knokke op 13 juni 1619 telde de genoemde parochie ongeveer 60 kommunikanten. Men neemt meestal aan dat in die periode het aantal kommunikanten 2/3 van de bevolking van een parochie vertegenwoordigde. Men moet echter bedenken dat Knokke reeds 30 jaar geen eigen pastoor meer had, en dat de langdurige troebelen veel van de godsdienstpraktijk hadden doen verloren gaan. Om deze redenen menen we dat de bevolking van Knokke toen tenminste het dubbele van 60 bedroeg.

De deken bezocht vervolgens de kerk. In het gebouw was er geen doopvont, geen behoorlijke kast voor de ornamenten. In de toren hingen geen klokken. Belangrijk is de mededeling: „Patrona ecclesiae sancta Margareta". Uit paragraaf 3 blijkt dat deze heilige de oorspronkelijke patrones verdrongen heeft. Dit moet ge-

beurd zijn toen de St.-Katarinakapel omgebouwd tot of vervangen werd door een kerkje, nl. de St.-Margaretakerk. Janssen meldt wel dat „Ste Kathelijnedag” nog in 1612 gevierd werd naast het eigenlijke kerkwijdingsfeest. De heilige Katarina wordt echter na 1630 in de kerk- en parochierekeningen niet meer genoemd.

Een dominikaan, nl. Petrus Desmit, fungeerde in 1619 als pastoor van Heist en Knokke. De deken stelde opnieuw kerkmeesters aan. Het grondbezit van de kerk, de pastorie, de kosterie en de dis was nagenoeg gelijk gebleven. Maar de percelen brachten weinig pachtgeld op. Daarnaast had de pastoor geen inkomsten in de parochie Knokke. De deken hoorde op de genoemde dag de rekening van de jaren 1616, 1617 en 1618. Inkomsten 183 pd. par.; uitgaven 212 pd. par. De rekening 1619 werd op 5 februari 1621 afgesloten met een tekort van 18 pd. par. De pastoor ontving echter in 1619 16 pd. gr., de koster 8 pd. gr. uit de opbrengst van de kerkgoederen. De rekening 1620-23 boekte een overschot van 10 pd. par.⁴⁹

De parochierekening 1628-29 meldt het herstel van een oude traditie: gelovigen van de moederparochie kwamen weer het kerkwijdingsfeest en de processie van de dochterparochie bijwonen. Knokke betaalde in 1628 een onthaal „upden ommeganck dach van Cnocke an t ghemeente van Heyst, die naer costuyme onse processie quamen vereeren”⁵⁰. Deze tekst bevat de term „naer costuyme”. Heel waarschijnlijk woonden de Heistenaren reeds enkele jaren vóór 1628 opnieuw de ommegang van Knokke bij. Het is immers een feit dat de pastoor te Heist woonde, en zich van daaruit naar de hoogdag van Knokke moest begeven.

Wat er van zij, Knokke bezocht reeds in 1628 weer de processie van Heist. De rekening 1628-29 boekt de vertering die enkele Knokkenaren in de herberg van Elizabet Janssens

deden op de derde Sinksendag, „wesende den ommeganck ende kermisse van Heyst”⁵¹. De parochie Knokke betaalde ook jaarlijks de vertering, die „upden zelven dach van onse kermisse ghepresenteert wordt ande ghemeene prochiaenen van Cnocke, soo oock ande dienaers vande kercke, als clockluyders, cruce draghers, vaene draghers”⁵². Het kerkbestuur luisterde de processie op met „blommen, meyen ende wyncoorde”⁵³. Drukker Willem Deneve leverde 375 „vaentkens ieghens den ommeganck” van 1648⁵⁴.

Naast de grote kermis betekende ook Witte Donderdag een belangrijk parochiefeest. De pastoor, de hoofdman, de kerk- en dismeesters vierden de genoemde dag in een van de herbergen van het dorp. Het kerkbestuur onthaalde op gulle manier de gelovigen van Knokke. Op Witte Donderdag van 1635 schonk men 400 „schotelkens ende broot”, krakelingen, 1 vat Spaanse wijn, vis, haring boter en ’salame”⁵⁵.

Uit de lijst van de landgebruikers van 1626, die we onder zullen bespreken, menen we te mogen afleiden dat de parochie Knokke ongeveer 40 gezinnen omvatte. Dit betekent dat Knokke de oorlogsellende reeds flink te boven gekomen was. Men kon zelfs al enige vooruitgang sedert het verslag van 1527 bespeuren. Ondertussen richtte ook Heist zich weer op. Tijdens de langdurige troebelen van het laatste kwart van de 16de eeuw vluchtten talrijke Heistse zeelieden voor het oorlogsgeweld, ofwel weken ze, uit simpatie voor de hervorming, naar Noord-Nederland uit. Bij het begin van het Twaalfjarig Bestand keerden enkele vissers terug en herbouwden ze hun huisje. In de periode 1630-40 stonden in de kom van Heist al tenminste twee herbergen en een twintigtal huizen.

Verdere gegevens over het kerkelijke leven van Knokke en Heist verschaft het bezoek, dat

J.B. Jennyn, deken van Damme, in de zomer van 1640 aan zijn parochies bracht. Ongetwijfeld had de deken zich reeds erover verwonderd dat de vroegere patroonheilige Katarina door de heilige Margareta verdrongen was. Hij begint zijn rapport met de uitleg die de plaatselijke notabelen hem verstrekten: de oorspronkelijke St.-Katarinakerk is samen met het dorp door het zeegeweld verzwolgen. In het nieuwe Knokke werd een St.-Margaretakerk gebouwd.

We hebben in par. 1 erop gewezen dat het absoluut niet zeker is dat er een ouder Knokke bestaan heeft. Het is wel waar dat legenden over verdronken kerken en dorpen graag door de bevolking aangenomen werden. De genoemde deken schrijft immers drie folio's verder over Heist: vroeger een bekende plaats, als 't ware een stadje, maar door het zeewater vernietigd. Hier blijkt duidelijk dat de Heistenaren reeds in 1640 de verwoesting van 1575 niet meer kenden.

De deken noteert de getuigenissen van de pastoor, de koster en de notabelen van Knokke, en verwijst ook naar zijn bezoek van 1639. Knokke bezat reeds lange tijd geen eigen pastoor. De parochie werd bediend door Willem Desmet (= Fabri), pastoor van Heist, die eerst pastoor van Ramskapelle geweest was. Hij beschikte over de volgende jaarlijkse inkomsten: 10 pd. gr. vanwege de bisschop voor zijn functie; 8 pd. gr. van het kerkbestuur om de nodige wijn, brood en was aan te schaffen; 16 pd. gr. uit de opbrengsten van de pastoriegronden; 1 pd. gr. wegens het bezoeken en begraven van de armen.

De deken kon weinig te weten komen aangaande de vroeger gefundeerde inkomsten. Sedert 1639 deed de pastoor weer de Jezusmis en ook een jaargetijde, genoemd 'Levins Marck'. Hier gaat het heel waarschijnlijk om stichtingen van de in par. 3 vermelde Jan

Marcx Lambrecht. Er moesten echter meer fundaties bestaan hebben, die door de troebelen verloren gegaan waren. Men zegde dat Alexander Oudemarc, herbergier te Westkapelle, er meer over wist, nl. dat hij dokumenten betreffende de kerk van Knokke bezat.

De Bisschop stelde in juni 1639 een hulp-priester in de voorlopig verenigde parochies Heist en Knokke. In de genoemde maand werd Daniël van Steerteghem voorlopig aanvaard om de kerkdiensten, de prediking en het katechismusonderricht te verrichten. Hij mocht bineren te Knokke, maar alleen in noodgevallen biecht horen. De pastoor schonk zijn onderpastoor een deel van de kerkinkomsten. De kapellaan bewoonde een kamer van de pastorie te Heist. De Knokkenaren hielpen zijn huishuur betalen, nl. het parochiebestuur 2 pd. gr., en het kerkbestuur 26 sch. 8 gr.

Onderpastoor van Steerteghem kon goed prediken en katechismusles geven, maar gaf zich dikwijls aan de dronkenschap over. Na incidenten te Heist werd hij einde oktober 1640 ontslagen. Karmeliet Dionysius Vlaemynck verving hem tijdelijk. Deze was geen onbekende te Knokke. Hij predikte er reeds enkele keren „de passie ende verrysenisse Christi”.

Lieven Schollaert fungeerde sedert een tiental jaren als koster van Knokke. Hij was nooit officieel aangesteld. Hij onderhield goed het kerkgebouw en de ornamenten. Hij schreef wel niet te best, maar hield toch school voor de jeugd van Knokke. De deken ondervond dat hij geen lijst van de schoolgaande kinderen bijhield. Het kerkbestuur betaalde de koster jaarlijks 12 pd. gr. per jaar. Deze woonde gratis in de Kosterie die aan de kerk toebehoorde. Vanaf St.-Jansmis zou de koster, zo werd besloten, 2 pd. gr. extra ontvangen om, zoals te Hoeke, tot meer godsvrucht op te wekken door 's morgens, 's middags en 's avonds negen klokslagen

te laten horen⁵⁶.

Ook te Knokke lag de armenzorg bij het kerkbestuur. In 1636 deelden de kerk- en dismeesters voor 25 pd. gr. turf aan de armen uit. Vanaf 1637 boekte ontvanger Pieter van Herzele opnieuw de 3 pd. gr. 'armghelt', die de kerk van Knokke, volgens een oude rente, jaarlijks van de kerk van Heist te goed had. De Dis van Knokke zelf bezat weinig inkomsten⁵⁷.

6. De wederopbouw van de kerk

De kerk van Knokke is in een ellendige toestand uit de godsdienstonlusten te voorschijn gekomen. Men verrichtte enkele voorlopige herstellingen in de periode 1597-99; er werd o.a. een strodak gelegd. Dit moest in 1610-12 vernieuwd. Het gebouw zou echter nog veel werk en kosten vragen vooraleer het weer helemaal aan de vereisten van de katolieke eredienst beantwoordde. De kerk kreeg alvast in 1626 een nieuwe klok, waarop de namen van de volgende vooraanstaanden prijken : pastoor Pieter Desmet, hoofdman en kerkmeester Jan Dullaert, kerkmeester Laureins Vander Veken, en dismeester Pieter Hanssens⁵⁸.

Nikolaas van Overbeke werd in 1632 pastoor van Heist en bedienaar van Knokke. Deze zette zich in om de kerk van Knokke te herstellen. Het metsel-, timmer- en ijzerwerk „tot het maecken vanden torre” werd in 1634 uitgevoerd. Koperslager Jacques Labuys leverde „den haene ende twee appels totte torre”. Daarmee was de toren helemaal hersteld, maar het kerkship moest toen volstaan met een nieuw dak bestaande uit „rugghe gheley”⁵⁹.

Volgens deken Jennyn bezat de kerk van Knokke in 1640 weer enkele kultusvoorwerpen. Het heilig Sakrament werd bewaard in een vergulde koperen ciborie, gedekt met een doek, de heilige Olie, die in 1639 vernieuwd was, in een

zilveren pixis. De genoemde voorwerpen staken in een houten kastje midden in het altaar. Er was een vergulde kelk bestaande uit een zilveren kom en een koperen voet. Op zond- en feestdagen brandde een lamp voor het heilig Sakrament. Sedert de visitaties van 1638 en 1639 had het kerkbestuur de nodige ornamenten, boeken, een koperen vat voor het gewijd water en een antependium gekocht. Het enige altaar dat de kerk bezat, was niet gewijd. Men deed de mis op een draagbaar altaar. In de kerk waren er geen relikwieën.

Blijkbaar stond de doopvont in de met stro bedekte ruimte, want die was onderhevig aan vervuiling. De deken verordende : het doopwater moet netter gehouden en tegen het ongedierte beschermd worden. Het zou beter onder de toren geplaatst worden⁶⁰. De rekening 1637-39 meldt de aankoop van een 'speesewatervat'. Het portaal en een deel van de vloer werden hersteld. Alexander Roelof leverde 600 „blauwe voetsteenen”. Die vloertegels werden aangevoerd door Louis de Lepelaere, „schippere tot Ramscapelle”⁶¹.

J. Jennyn beschrijft de kerk van Knokke in 1640 als volgt : „Het gebouw bevindt zich in een ellendige toestand. Het voorste deel van de kerk is, van de toren tot halverwege het koor, gedekt met stro. Het overige deel, met zijn enige kapel, staat daar als het ware verlaten in zijn oude muren. Het eerst bedoelde deel van de kerk kan nauwelijks de gelovigen bevatten. De toren met haar stenen spits werd een paar jaren geleden behoorlijk, maar met veel onkosten hersteld”.

De Knokkenaren drongen bij de deken aan opdat hun kerk zou hersteld worden. Ze betoogden : er zijn bakstenen genoeg, indien men de noordelijke zijkapel afbreekt; de muren en de koren van de kerk zijn nog geheel, zodat er niet veel hardsteen nodig zal zijn. De deken

stemde ermee in dat men degelijke ambachtslieden zou aanspreken, en dat men zou trachten tot een akkoord met dezen te komen. Trouwens de financies van de kerk stond er goed voor. De rekening die de jaren 1637, 1638 en 1639 besloeg, vertoonde een overschot van 302 pd. 15 sch. gr.

De deken inspekteerde ook de omgeving van de kerk: „Het kerkhof is omgeven door een muur bestaande uit aarde zonder zand. Een flauw geval. Deze aarden muur moet verhoogd, en het kerkhof rondom beter gesloten worden. Dit laatste wordt verpacht samen met het naburige huis. Er werd uitdrukkelijk verboden dat men nog langer dieren op het kerkhof liet lopen”⁶².

„Het opmaecken ende vernieuwen vande kercke” werd in 1642 doorgevoerd. „De bestedynghe van t' matsement” greep plaats in de herberg van Pieter Breidel. Jan Bouchout aanvaardde het metselwerk voor 31 pd. gr. Hij voerde ook voor 13 pd. gr. overwerk uit. De rekening vermeldt geen bakstenen, omdat die in de aanbesteding begrepen waren. Maar Jan Robert leverde „diversche partyen van orduyn, soo clyncksteenen, gardelsteenen, grendelsteenen, slotplaeten”. Knokse boeren haalden ettelijke karren kalk uit Brugge. De kerkvloer vergde slechts 600 tegels.

„De timmeragie vande oude kercke” werd verwijderd. Laureins Crabbe en Passchier Wouters voerden voor 50 pd. gr. het timmerwerk uit. Pieter Vandenmerghele leverde „alle het ghesaecht houdt”, waarde 112 pd. gr., en 5450 voet kepers, waarde 81 ½ pd. gr. Kristoffel Dauwe verschaftte 435 voet „eecken kepers van drye ende vier duymen” en 40 voet „dobbelpaeten” waarde 7 ½ pd. gr. Men kocht ook „wageschot tot maecken vande endelduere ende kerckduere”. De sparren, kepers, balken en andere stukken werden door schippers van

Brugge naar Westkapelle gebracht, en vervolgens over de weg naar Knokke gevoerd.

Vanzelfsprekend werd het oude kerkdak helemaal vernieuwd. Toussaint van Wederom zette 31 pd. gr. in om het schaliedak te leggen. Geraart Debaere leverde 33.000 schaliën; waarde 89 pd. 7 sch. 8 gr.; Jacques Flays 150 „schaille veusten”. Twee schippers brachten dit materiaal aan. Men kocht verder duizende schalienagels en 6.000 'stopnaghels'. Schaliedekker Reinier Stevens dekte „het portael ende een aftreck teghen de torre”.

De volgende opschikkingswerrken voleindigen de wedeopbouw van de kerk. Pieter van Hochop schilderde „den hemel boven den altaer, molueren, pilaeren ende anderszins”. Jacques van Heestere herstelde „twee gheschilderde glaseveynsters”. P. Wouters maakte 12 banken en „de friesen met de collommen bezyden den altaer”. Evenals andere kerken kreeg ook de nieuwe kerk van Knokke, vanwege het schepenkollege van het Brugse Vrije, een glazenvenster beschilderd met de wapenen van het Vrije „ter somme van X lb. gr.”.

De herstelwerken van 1640 kostten in totaal 927 pd. gr. Deze zware onkosten werden o.a. als volgt gedekt: het kerkbestuur leende 200 pd. gr.; de bisschop van Brugge gaf 100 pd. gr. „tot opmaecken vande nieuwe kercke”; „de vercoopynghe vande braecke vande oude kercke” bracht 5 pd. 6 sch. gr. op⁶³. Toen deken Jennyn in 1642 opnieuw Knokke bezocht, schreef hij neer: „De muren van de kerk zijn volledig hersteld. Het dakwerk is begonnen. Al het hout ligt hier gereed. Het werk zal vóór de maand augustus af zijn”⁶⁴. De in 1642 vernieuwde kerk bleef de naam van de heilige Margareta dragen.

In de eerstvolgende jaren werden nog een paar werkjes uitgevoerd. In 1645 leverde men „een nieuwe veynster boven de lyckdeure”. In

1646 werd uit Brugge een biechtstoel gehaald. Metser Mattheus Scheefer plaatste in 1648 „een sonnewyser aenden muer vande kercke”⁶⁵. Dit uurwerk was een geschenk van Marc Albert Arazola d'Ognati, burgemeester van het Vrije. Uit die periode stamt ook de orgelkast⁶⁶. In 1648 werd tevens het kerkhof gereinigd en gemest. D'Ognati schonk de plantsoenen⁶⁷.

7. Knokke in de eerste helft van de 17de eeuw

De parochie Knokke heeft in de periode rond 1600 ongetwijfeld veel schade geleden. Het Twaalfjarig Bestand bracht de vrede terug, en liet toe dat vele gevluchte bewoners terugkeerden. De Knokkenaren herstelden hun vernielde huizen en hofsteden. Het leven in de parochie hernam zijn gewone gang. De oppervlakte van de uitgebate grond bezuiden de lijn Duinenslag-Graafjansdijk bedroeg volgens de ommeloper 944 ½ G. De oudst bewaarde parochierekening, nl. 1 dec. 1625 - 1 dec. 1626 somt de landgebruikers op.

Hoofdman Jan Dullaert baatte 117 G uit, Antonis Decoster 81 G, Maarten Aernoudts 75 G, Pieter van Heelandt 72 G, Pieter Verlaere 60 G, Geraart Gillis 52 G, Laureins Vanderveken 46 G. Er waren verder 7 gebruikers met 20 tot 40 G, en 7 met 10 tot 20 G. De rekening noemt nog 24 personen, die minder dan 10 G uitbaatten. Verscheidene onder hen woonden zeker in een aanpalende parochie⁶⁸.

Uit de periode 1625-50 stamt geen nauwkeurige omschrijving van de dorpskom. Wanneer we toch een aantal losse gegevens uit de kerk- en de parochierekeningen, en uit de ommelopers samenleggen, dan kunnen we de dorpskom tamelijk goed reconstrueren. Laten we eerst de straten situeren. Het noordeinde van de Kragendijk, d.i. de grens tussen Rei-

gaarsvliet en Volkaartsgote, heette Dorps- of Kerkstraat. De Duinenweg lag langs de zuidzijde van het kerkhof, kruiste de Dorpsstraat, en liep langs de noordzijde van de Papenpolder oostwaarts.

Knokke had sedert vele jaren geen pastoor meer. Laureins Doens herstelde de vervallene pastorie en ging er wonen. De in par. 2 vermelde herberg, die later de Rode Leeuw blijkt te heten, werd uitgebaat door Pieter Cottelier. Op de westzijde van het kerkhof lag een perceel van 172 R. Daar bouwde men ca. 1620 een herberg, waarvan we de naam niet kennen. Daar woonde Pieter Breidel⁶⁹, ontvanger van de parochie.

En zie hier de bewoning op de oostzijde van de Dorpsstraat. Op de noordhoek baatte Maarten Bousse een bakkerij en winkel uit, naast hem hield Maarten Gheillaert de herberg de Zwaan open. Even ten zuiden ervan, in de zuidwesthoek van de Papenpolder, op een perceeltje van 20 R, woonde veldwachter Abraham Verbeke (D 629 b). Langs de oostzijde van de Bakkerij stond de Kosterie, die door Lieven Schollaert betrokken werd. In zijn buurt moet smid Simon van Aelst gevestigd geweest zijn, maar we kunnen zijn smisse niet precies situeren. Er stonden in de bedoelde wijk, en iets verder in het 6de Vo, nog wel enkele huisjes van landarbeiders. We schatten het aantal woningen in de kom en de omgeving op 15 tot 20.

In de omgeving van het hoeveke het Rode Kalf ontwikkelde zich de Kalfwijk. Het feit dat de herberg het Kalf reeds ca. 1625 genoemd wordt, laat ons geloven dat er in de buurt 5 tot 10 woningen stonden. De reeds aangehaalde lijst van 1626 noemt 50 landgebruikers. Daarvan zullen er ongeveer 40 Knokkenaren geweest zijn. Dit getal kan uitkomen, wanneer we bij de bewoners van het dorp en

van de Kalfwijk nog de boeren voegen.

De inlichtingen van deken Jennyn helpen ons om de bevolking van Knokke te schatten: „Er zijn (in 1640!) ongeveer 100 kommunikanten waarvan het grootste deel, naar men zegt, zijn plicht vervuld heeft. De pastoor zal de nalatigen vermanen”. In par. 5 hebben we al op gewezen op de factoren, die ertoe bijdroegen dat verscheidene Knokkenaren hun kerkelijke plichten niet vervulden. Wij twijfelen er dan ook niet aan dat we het genoemde cijfer 100 met twee mogen vermenigvuldigen. In het midden van de 17de eeuw telde de parochie Knokke ca. 200 inwoners.

De koster hield de lijst van de gehuwden, van de gedoopten en van de overledenen in één boek bijeen. Jennyn kon over het leven in de parochie weinig mededelen, immers „de vroegere gilde van St.-Sebastiaan bestaat niet meer; maar de herinnering aan het Schuttershof leeft nog”. De deken noteerde ook dat Maria van Houte, vrouw van Jan Bate, en Nicasia, vrouw van Mattheus Secqs, door sommigen van tovenarij verdacht werden. Oppassen dat men het niet gelooft, zo luidt de vermaning van Jennyn⁷⁰.

Daarnaast telde Heist 150 kommunikanten, die volgens pastoor W. Desmet alle hun plicht voldaan hadden. Onder de bevolking telde men geen openbare zondaars of andere verdachten. Sommige Heistenaren echter toonden zich, ondanks de vermaningen van de pastoor, traag om op zon- en feestdagen de mis bij te wonen. Dezen, zo zegt het rapport, hebben een harde kop, morren graag, en willen het voor het zeggen hebben. Verder werden twee vrouwen beschouwd als tovenaressen. Ook hier achtte de deken voorzichtigheid geboden⁷¹.

Ondanks de zware oorlogslasten deed Knokke vorderingen op sociaal gebied. Koster L. Schollaert onderwees de jeugd. De parochie

betaalde hem in 1632 2 pd. gr. „omdat hy te beter schoele zoude houden tot het leeren vande selve kynderen vande selve prochie”⁷². In 1638 verschijnt het bericht dat de parochie 1 ½ pd. gr. betaalde aan Pieter Breidel, of liever aan „syn huysvrauwe voor haer vroegervrauschip”⁷³. Overigens bevatten de parochierekeningen veel meer nieuws over militaire activiteiten.

Vanaf 1621 droeg Knokke immers enerzijds de last van de Spaanse garnizoenen, en anderzijds moest het schattingen aan de kommandant van Sluis betalen. We geven een paar voorbeelden. In 1626 hielpen G. Gillis en M. Aernoudts de wallen van het Izabellafort met schansmanden verstevigen. Andere boeren leverden stro ten behoeve van de slaapsteden van de soldaten. Op bevel van kapitein Barré, kommandant van het Izabellafort, voerden 5 boeren in 1627 12 wagens duindoornen aan om zijn vesting beter te verschansen⁷⁴.

De belasting van het Vrije en die van de parochie werden, zoals in andere parochies, betaald per gemet gebruikte grond. In 1627 werd een deel van de Grote Schorre op de zee gewonnen tengevolge van de bouw van de Paulusdijk. Vanaf 1628 viel de nieuwe grond, die de naam „het groote schorre” bleef houden, onder de parochiebelasting. De gebruikers werden globaal met 12 pd. gr. per jaar belast. De vervaldag van het eerste jaar was 9 maart 1629. Een zestal jaren later verhoogde de parochie de bedoelde belasting tot 25 pd. gr.

Ook de Knokkenaren wisten door ondervinding dat men er best mee deed de plaatselijke militairen overheden tot vriend te houden. De ontvanger noteert bv. in 1628-29 „zeker presenten gheschoncken zoo te Sluus, als de capiteynen van onse forten, daermen men moet passeren, beter ghedaen als ghelaten”. Ook in de volgende jaren leverde Knokke stro op de

naburige forten, voerde het karweien voor de militairen uit, en bedacht het de officieren met geschenken, vooral konijnen, hazen, kippen, patrijzen en vette lammeren, af en toe een 'braetvercken', een koppel 'turcsche haens' of 'witte faisanten'.

Er zijn ook verwijzingen naar scheepvaart op de waterwegen van het Noorden. Pieter Heelandt haalde op 27 juli 1629 een vracht hout naar het Paulusfort. Deze lading was per schuit tot Peerbome gebracht. M. Aernoudts trok in 1632 „het schip van t' groot fort naer Brugghe ende wederom met twee peerden". Nu en dan voerden boerenwagens de bagage van verhuizende garnizoenen. In die periode lagen niet alleen soldaten op de forten, maar ook op de grotere hoeven. Zo legerde in 1633 een afdeling ruiters, afkomstig uit Duinkerke, op de Grote Keuvel.

Die vele militairen veroorzaakten gedurig last bij de bevolking. In 1633 deed Fontaine naar alle forten een plakkaat brengen, dat verordende „dat er gheen soldaeten meer uutloopen en souden". De Knokkenaren die de geringe waarde van zulke verordeningen kenden, gingen in de volgende jaren ermee verder om de kommandanten giften te schenken, „dat sy huelder soldaeten te beter soeden in de forten houden". Ze gaven ook graan en paardevoeder, nl. tarwe, haver, vitsen, „cruydt schooven", hooi, stro.

Het uitloopen leidde in 1634 te Knokke tot een vechtpartij tussen burgers en soldaten. Het Brugse Vrije kwam een onderzoek instellen, omdat er vee gestolen, allerlei schade aangericht, en zelfs een huis afgebrand was. Er verschijnen details over de inrichting van de forten. Af en toe voerde een Knokse boer een kar 'hoeylle' of een vracht brandhout naar een van de forten. Knokke leverde in 1635, op bevel van Fontaine, „een voer steen om eenen

steenputte te maeken in het groote fort". Uit Brugge haalde men een kar kalk⁷⁵.

Ook de volgende rekeningen vermelden allerlei giften aan opeenvolgende kommandanten. Knokke trachtte zodoende „verlichtinghe te vercryghen vanden grooten overlust vant orelochs volck". In die periode verbleef er te Knokke allerlei vreemd krijgsvolk, o.a. Ieren en Duitsers. Deze troepen kwamen en gingen. Steeds werden de Knokse boeren opgevorderd om de persoonlijke zaken van de officieren te verhuizen. In mei 1639 voerden ze de bagage van kapitein Camargo naar Brugge. In 1640 werd het gerief van de officieren en soldaten van het Paulusfort naar de Legerbrug gebracht. Twee schippers van Westkapelle, nl. Pieter Degeetere en Jan Dingens, voerden die bagage verder naar Damme.

In 1641 kwam kapitein Duyts op het Paulusfort aan, en kapitein Florens op het Izabellafort. De laatstgenoemde werd met allerlei gunsten zoet gehouden. Op tijd en stond gaf men zijn ruiters haver en hooi. In 1641 voerde een Knokse boer zijn dochter met haar bagage van Brugge naar het Izabellafort. Zijn vrouw reisde even naar Brugge. In 1642 kommandeerde Florens het Paulusfort. Tweemaal voerden boerenwagens zijn vrouw van het fort naar de Legerbrug. Vandaar uit bezocht ze Brugge. Op het einde van het seizoen brachten Knokkenaren de persoonlijke bezittingen van Florens en zijn vrouw weer naar Brugge⁷⁶.

8. Na de heropbouw van de kerk

Pastoor W. Desmet maakte zich zeer verdienstelijk voor zijn Knokse parochianen. Het kerkbestuur betaalde hem vanaf 1641 een jaarlijkse „competentie pastorel" van 36 pd. gr. De parochie gunde hem bovendien 16 pd. gr. voor de jaren 1640, 1641 en 1642 „over het doen

vande hooghmisse des sondaghs ende heylichdaghs, t welcke syne voorsaten noynt ghedaen en hebben"⁷⁷. Volgens het rapport van deken Jennyn onderwees de pastoor of de onderpastoor, vanaf 1640 in de kerk, na de zegening met gewijd water, vóór de hoogmis, een artikel van de catechismus.

Naast zijn jaarloon van 12 pd. gr. als koster, en van 2 pd. gr. om driemaal daags de bedeklok te luiden, kreeg L. Schollaert af en toe een toeleg voor „het alen den heere pastoor naer Heyst, soo wanneer datter eenighe sieken syn vallende by nachte in dese prochie". Hij verkondigde „ter kerckstichel" de openbare berichten⁷⁸. Naast de koster vervulde veldwachter Verbeke de rol van „clockluwer deser prochie". Hij ontving jaarlijks 6 pd. gr. om „des sondaghs ende heylichdaeghs" de Knokkenaren naar de mis roepen⁷⁹. Bij zijn werk behoorde ook „het luyden op alderzielen nacht de clocke als naer oude costumme"⁸⁰.

Het heeft niet veel gescheeld of Knokke had het aan A. Verbeke te danken dat het, evenals Oostkerke, een heilig man bezat. De genoemde was ook grafmaker. Op 25 juli 1641 wilde hij op het kerkhof van Knokke voor zijn eigene vrouw een graf delven. Dichtbij de kerkdeur maakte hij een put. Daarin vond hij een lijk, dat de indruk wekte kort geleden begraven te zijn. Het lag daar met gekruiste benen. Onder de omstaanders bevond zich een soldaat, die het lijk verder ontblootte. Men dacht immers al aan een mirakel. Er waren op die plaats sedert lange tijd geen mensen meer begraven, en toch scheen het vlees intact te zijn, en steeg er geen stank uit de kuil op.

Egbert Vossius, de opvolger van kapelaan D. van Steerteghem, werd bij de put geroepen. Hij ondervroeg de aanwezigen. Tenslotte herinnerden enkelen zich dat 30 jaar geleden Pieter Rotekam, een roodharige oude man, daar begra-

ven was. Deze had de gewoonte onder de toren te wonen. L. Doens, Jan Willems en Jan de Jonckheere hadden hem goed gekend. Rotekam was een zeer eenvoudig mens, die zich van de anderen afgezonderd hield. Omwille van zijn ongewone manier van handelen vermoedde men dat hij een anabaptist was.

Anderen echter meenden dat op de bewuste plaats de vrouw van een soldaat begraven lag. Deze was in 1639 overleden in het huis van Willem Schram. Wie ook de afgestorvene kon geweest zijn, het graf werd dichtgegooid tot dat de overheden zich met de zaak zouden bemoeien. Verbeke dolf dadelijk een ander graf voor zijn vrouw. Onderpastoor Vossius heeft de bovenstaande feiten op 31 juli bevestigd ten overstaan van Pieter Cnudde, kanunnik van St.-Donaas, W. Desmet, pastoor van Heist en Knokke, en Jakob de Walsche, pastoor van Ramskapelle. Deken Jennyn die dit verhaal in zijn verslag van 1642 opnam, meende dat de grafmaker moest gehoord worden⁸¹.

Te Knokke werden de herstelde godvruchtige tradities verder onderhouden. We noemen: de processie van Heist bijwonen; de Heistenaren onthalen op de ommegang ter ere van de h. Margareta; deze processie en ook de kerk op-luisteren met bloemen en 'meyen'; uitdelen van wijn en krakelingen op Witte Donderdag. In 1640 paste men het tarief van de begrafenis-diensten aan: 1 pd. gr. voor een 'bejaerd' persoon; ½ pd. gr. voor een 'onbejaerd' kind. Af en toe werd een vooraanstaand parochiaan binnen de kerk begraven⁸².

Het heropleven van de ekonomie deed de inkomsten van de Armendis stijgen. De Bisschop schonk jaarlijks 6 tot 8 pd. gr. uit de opbrengst van de tiendenverpachting van Knokke. De stokhouder van Lissewege verzamelde 8 pd. gr. 'aermgelt' uit de openbare verkopeningen, die hij in de periode 1645-48 te

Knokke hield. „De aporten met de schaele in de kercke” werden aan de armen uitgedeeld. Men haalde gemiddeld 3 pd. gr. per jaar op. De noodlijdenden kregen graan, brood, kaas en „ander wynckelware”⁸³.

Aangezien de kerkrekeningen tussen 1648 en 1667 ontbreken, kunnen we uit de bedoelde periode weinig mededelen betreffende het kerkelijke leven te Knokke. Wel weten we dat de parochie op 19 januari 1655 1 pd. 17 sch. gr. betaald heeft voor „secker schilderye ghejondt aende kercke”⁸⁴. Het morgen-, middag- en avondluiden werd in 1667 afgeschaft, maar in 1677 weer ingevoerd.

Knokke zou weldra opnieuw een eigen pastoor hebben. Vikarissen van het bisdom Brugge kwamen in mei 1669 om samen met de kerkmeesters te bepalen „de plaetse tot het maecken ende wonen vanden heere pastor”⁸⁵. De Pastorie B werd in 1672 gebouwd op het perceel van 103 R, dat aan de zuidzijde van het kerkhof grensde. Frans Devos, onderpastoor van Heist en Knokke, werd aangesteld tot pastoor van Knokke⁸⁶. De laatste katholieke parochieherder was Jan Demunck geweest. Deze ruimde in 1580 de plaats voor een kalvinistische minister. Daarna werd Knokke tot in 1672 bediend door de pastoor van Heist.

In 1670 werden 500 nieuwe schaliën op het kerkdak gelegd. In 1680 maakte men „een nieuwen belfroot” op de kerk. De pastoor kon het kerkmeubilair aanvullen door „eenighe bancken” uit het afgedankte Izabellafort te laten halen. De bomen van het kerkhof waren volwassen en werden bijgevolg verkocht. Jan Gyselinck leverde 300 „potstaecken, die geplamt syn op het kerchof van Cnocke”. Wat de Armendis betreft moet gezegd dat die sedert 1659 geen 'armgelt' meer uit de tiendeverpachting ontving, omdat de parochie begonnen was de tiendeninkomsten te belasten⁸⁷.

Boven vermelden we de Rode Leeuw, een herberg die op een perceel van de kerk stond. De gebouwen, nl. „d'herberghen met schueren ende stallen” behoorden aan de kerk. Het kerkbestuur heeft in november 1686 „eenich steen uutghereut op het kerckhof”. Een deel ervan werd gebruikt om de genoemde herberg te herstellen, de rest werd verkocht⁸⁸. We vermoeden dat de bedoelde stenen voortkwamen van de muurresten van de oude kapel en van de afbraakwerken van 1642.

In de winter 1686-87 beschadigde een storm het kerkgebouw. De dekkers gebruikten 1.600 nieuwe schaliën. Vele vensterruiten werden vernieuwd. Men stelde „het omghewaeyt cruce”, dat „ter aerde ghevallen was”, weer op de torenspits. De werklieden bevestigden nieuwe haken aan het kerkdak „om de leeders vande deckers daer in te hanghen”. Het kerkhofpoortje werd hersteld. Wagemaker Cesar van Landschoot en smid Jakob Maryet knapten die karwei op⁸⁹.

De parochie stimuleerde het katechismus-onderricht door ieder jaar aan de leerlingen prijzen uit te delen. Pastoor Judokus Sophie begon in 1681 een „St. Rochus ende Ste Hubrechts misse” te doen. Vanaf 1683 ontving hij 1 pd. gr. om „de pestmissen met ste Hubrechts misse alle 9 ber” te zingen. In 1690 voerde pastoor Arnold de Beaumont de volgende regeling in: „vier ghesonghen missen, te weten twee pestmissen, ste Eloy ende ste Hubrechts misse”. De pestmissen werden gedaan „corts naer Paesschen”. Het was de gewoonte op Kerstdag enkele bussels 'gheley' in de kerk te strooien⁹⁰.

Na zijn bezoek van 1716 gaf deken Dominicus Galle het volgende rapport. De muren van de kerk zijn gemetst met kalk en duinenzand. Het uitzicht van de muren is zo lelijk dat men het gebouw ieder jaar zou moeten

witkalken. Men heeft het dak hersteld. Het kerkhof is niet goed afgesloten. De omringende gracht wordt immers door het opwaaiende duinzand gevuld. Het altaar is niet gewijd. Men doet de mis op een draagbaar altaar. De diensten worden op de zon- en feestdagen behoorlijk verricht. Zelfs op vele wekdagen wordt een mis gelezen.

De deken wijdt ook enkele zinnen aan het interieur van de kerk. Het heilig Sakrament wordt bewaard in een zilveren pixis. Daarop staat een zilveren zon met in het midden een hostie. De kelk is blijkbaar nog dezelfde als in 1640. De heilige vaten en de ornamenten voldoen. De kerk bezit geen relikwieën, geen enkele broederschap. Er is geen beneficie gefundeerd om de lamp vóór het heilig Sakrament brandend te houden.

Pastoor de Beaumont, afkomstig uit Brugge, bewoont de pastorie. De bisschop, de tiendenheffer van de parochie, betaalt hem een jaarlijkse vergoeding. De pastoor heeft nog de volgende inkomsten: 2 pd. gr. voor een dienst van de hoogste klas, 1 ½ pd. gr. voor de middenklas, 1 pd. gr. voor de laagste klas, 3 sch. gr. voor de begrafenis van een kind, 5 sch. gr. voor een huwelijk. Van dit alles krijgt koster Filip Demeester een derde. Deze houdt school, maar heeft weinig leerlingen. In 1714 sloot de kerkrekening met een tekort van 191 pd. gr., de disrekening met een tekort van 5 pd. 16 sch. gr.

Het verslag van deken Galle uit 1716 bevat een merkwaardige mededeling: In deze parochie, nl. op een hoeve die toebehoort aan de abdij van Vaucelles, wonen twee Bernardijnermonniken. Ze bezitten een huiskapel, waar ze dikwijls de mis opdragen. Wanneer men hen vraagt op wiens gezag ze een altaar opgericht hebben, dan antwoorden ze: krachtens een privilegie dat hen en geheel hun orde door de

heilige Stoel toegekend werd. Ze beweren dat ze van nog meer privilegies genieten, maar hebben geen bewijzen voorgelegd⁹¹. We weten echter uit hst. 4, par. 5, dat de Abdij van Vaucelles, reeds korte tijd na de aankoop van 1255, op de Grote Keuvel een kapel ingericht heeft, en dat er in die periode steeds een monnik op de hoeve verbleef. Ongetwijfeld bedoelden de door deken Galle aangesproken monniken een privilegie, dat Vaucelles ca. 1260 van de Paus verkregen had.

9. Knokke na de Tachtigjarige Oorlog

Het Verdrag van Munster bracht weer veiligheid in de Zwinstreek. Zodra de vrede bezegeld was, zetten de Knokkenaren zich aan het werk om hun gezelschapsleven herop te bouwen. In het Oud Regiem berustte de maatschappelijke omgang tussen de bewoners van een parochie hoofdzakelijk op de schuttersvereniging. De St.-Sebastiaansgilde van Knokke was in de troebele periode rond 1575 tenonder gegaan. Ze werd in juni 1648, na zeventig jaar onderbreking — zo verklaart de tekst — opnieuw gesticht vooral onder de stuwing van Marc Albert Arazola d'Ognati. Deze adellijke heer was burgemeester van het Vrije en stedehouder van de valkenjacht in Vlaanderen. Zijn belangstelling voor de gemeente Knokke sproot voort uit het feit dat hij de duinen van Heist en Knokke in pacht had.

De schuttersvereniging betrok de gehele mannelijke bevolking bij haar activiteiten. Ze nam deel aan het godsdienstige leven van de parochie. Het reglement verplichtte de hoofdman, de bestuursleden en de gewone leden „te commen te Cnocke ommeganck, elck met een schicht in haerlieder handt, om met de processie te gaen twee en twee tsaemen; ende ten schietdaeghe te Cnocke inde kercke de

messe te hooren, elck met synen boege ende eenen pyl". Ze moesten ook „den goddelycken dienst hooren met een schicht inde handt opden feestdach van sinte Sebastiaen". Wanneer een gildebroeder stierf, werden alle leden opgeroepen naar de kerk van Knokke, „waer men doen sal eene messe van requiem met den misserere mei deus, de profundis ende de collecten daer toe dienende", alles op de kosten van de Gilde⁹².

De schutters waren gewoonlijk ingedeeld bij de sekte voor jongere leden of bij die voor oudere leden. We weten echter niet waar de leeftijds grens lag. „De jonge Gilde van Ste Sebastiaen" heeft in 1662 de ommegang van Knokke opgeluisterd „met schieten met haerlieder roers"⁹³. In 1672 hebben „de Jonghman van Cnocke vereert de processie met hun vendel op den ommeganckdach". Ook de Heistenaren vaardigden hun mensen af. Deze heten in 1670 „de Jonghe Gilde van Heyst", in 1672 „den choir van Heyst"⁹⁴. Na de processie verboederden de Knokse en Heistse jongelieden gewoonlijk in de Rode Leeuw : „presentatie ande choir en ghilde deser prochie, ende an die vanden choir ende ghilde van Heyst ten ommeganck daghe 1680"⁹⁵. Ook op Sakramentsdag hield men een processie. In 1687 betaalde de parochie de vertering van „de personen, die verheert hebben de processie met schieten op h. sakraments dagh"⁹⁶.

De Vrede van Munster stelde geen einde aan de oorlog die van 1644 tot 1658 tussen Spanje en Frankrijk woedde. Gelukkig kreeg Knokke het niet hard te verduren. De tol die het te betalen kregen bestond hoofdzakelijk uit het volgende : manschappen leveren voor de kustwacht en de torenwacht; deze mannen voorzien van munitie en voorraad. De Knokse wachters hielden „hunne cortegaerde" bij Antonis Decoster in de Rode Leeuw. Af en toe trommelde

veldwachter Verbeke enkele Knokkenaren samen om uit te kijken naar „de quaetdoenders, die daeghelicx syn loopende achter lande". Gedurende de Devolutieoorlog (1667-68) passeerden talrijke groepen Spaanse en Hollandse soldaten, die op de kosten van de gemeente aten en dronken⁹⁷.

Vanaf 1648 betrof de parochie de pachters van de tiendehoeken in de parochiebelasting. In 1650 begon het Bisdom zelf deze belasting te betalen. De zaak van de tienden trok de aandacht op een andere kwestie. Onder welke parochie, of liever onder welke tiendenheffer viel de in 1627 gewonnene Oude Hazegraspolder en het verdere voorland? In die kwestie bestond er reeds enige jaren betwisting tussen het parochiebestuur van Knokke en dit van Westkapelle.

Het past echter dat we hier eerst even de gehele grens van de parochie Knokke overzien. In de noordwesthoek vormde het noordeinde van de weg naar de Logenhoek, later Processieweg geheten, de grens tussen de parochies Heist en Knokke. Nadat een deel van de genoemde weg in de 14de eeuw overstoven was, trok men van de Processieweg uit, doorheen de duinen, een teoretische lijn recht naar het noorden. De westgrens van Knokke bestaat verder uit een waterloop, een weg (de Nieuwstraat) en de Zomerdijk. Van de Kalveketedijk tot de Grote Keuvel scheiden waterlopen Knokke van de parochie Westkapelle.

In het 2de Reig ligt de grens langs de noordzijde van de Stiebilk, volgt de ader tussen het 4de en 5de Vo, de Keuvelwatergang, en de ader tussen het 2de en 3e Vo tot aan de dijk van de Volkaartsgotepolder. Toen de Butspolder en de Vagevierspolder ingedijkt werden, scheen men niet goed te weten hoe het parochiegebied van St.-Bertin te scheiden van dit van St.-Kwintin. De aangehaalde dijk van Volkaartsgote

maakt een bocht 300 m ten noorden van de Kleine Keuvel. Van dit punt uit trok men oostwaarts, doorheen de genoemde twee poldertjes, een theoretische lijn tot aan de Nieuwlanddijk. Verder vormden deze dijk en de dam van de Reigaarsvliet de grens met Westkapelle, en gold het oosteinde van de Reigaarsvliet als scheiding tussen Knokke en de parochie Sint-Anna-ter-Mude.

In 1653 kwamen Jan Wulfaert en Joris Devos, hoofdmannen van Westkapelle, en Geraart Brunfaut, hoofdman van Knokke, samen op de reeds genoemde dijkbocht bij de Kleine Keuvel. Daar stond reeds enige jaren „een doorne struyck” als merkteken⁹⁸. De vergaderde personen losten het probleem op door de theoretische lijn, die van daaruit vertrok, door te trekken „tot opden westhouck van t cleene fort, genaemt Terese”⁹⁹. In de bedoelde periode kregen de Knokkenaren, voor zover we weten, hun eerste molen. Het feit dat hij bij het Rode Kalf gebouwd werd, is een aanduiding dat de Oosthoek van Knokke een aangroei van de bevolking vertoonde¹⁰⁰.

In 1644 trachtte men te Knokke enkele duinpannen te „bringhen ter culture”¹⁰¹. Er waren daar in 1645 al „eenighe schorren ghesaeyt met coolsaet”¹⁰². Gaat het hier om de Brabantse Panne, of om een deel van de Zoute Schorre? De oppervlakte van de „vrye landen”, d.w.z. van de gronden die onder de belastingen van het Vrije vielen, bedroeg totnogtoe 944 ½ G. Landmeter Joos van Toortelboom hield in 1672 een nauwkeurige betoering van de gemeente Knokke en telde 1132 ½ „vrye landen”. Deze 188 G meer moeten we waarschijnlijk in het oostelijk deel van de Oude Haze-graspolder zoeken. Verder vond J. van Toortelboom 460 G schorreland. Op deze gronden graasden ongetwijfeld schapekudden.

De parochie sloot in 1672 een akkoord met

de gebruikers van de genoemde 460 G. Deze betaalden voortaan 20 gr. per G 'binnecosten', d.i. parochiebelasting. In 1673 had men de volgende grootgebruikers: kerkmeester Frans Denick (Grote Keuvel) 158 G, Joris Decuyper 127 G, Geraart Brunfaut (Vijfhuizen) 82 ½ G, Pieter Bril 77 G, kerkmeester Adriaan Knyf 74 G, hoofdman Lenaart Verhie 70 ½ G, Marinus Bril (Verbrande Hofstede) 61 G, Jan Gyselinck 54 G, Joris Schollaert 40 G. Verder waren er drie uitbaters met 20 tot 40 G, vijf met 10 tot 20 G, en enkele kleingebruikers¹⁰³.

Sedert enige jaren deed zich in het Brugse Vrije het verschijnsel voor dat arme mensen op een of andere onbeheerde grond in een zelfgebouwde hut gingen wonen¹⁰⁴. Ook te Knokke vestigden schamele lieden zich in de duinpannen. Dit gewest viel niet onder de jurisdictie van het Vrije. De bedoelde personen betaalden aanvankelijk geen pacht en geen belastingen. Ze trachtten te leven van wat de duinen en de zee verschaften. Vanaf 1672 verplichtte het parochiebestuur de duinbewoners hun deel in de binnenkosten te storten.

Knokke poogde de bewoning in zijn duinen tegen te gaan. Daarom spande de parochie in 1676 een proces in tegen Pieter Schram „tot weirynghe van syn huysen ghemackt ten uytcante van dese prochie”¹⁰⁵. Joos Vandendorpe, die een deel van de Knokse Duinen en de Zoute Schorre gebruikte, weigerde vanaf 1678 nog binnenkosten te betalen. Hij oordeelde dat deze belasting veel te hoog lag, en dat zijn schorren „maer en souden tauxabel wesen vande twyntich ghemeten een ghemet, gheylck de schorrelanden die daghelix met den vloed vande zeewaters bedeckt worden”¹⁰⁶.

De zaak van P. Schram eindigde ermee dat de parochie zijn huisje in 1682 afkocht en deed afbreken, en wel om reden „vande quantiteit van sulckdanighe cleene hutten de prochie

wordt beswaert met het onderhoud van aarme menagien ende kynders". In het genoemde jaar steunde de parochie de Armendis met 16 pd. gr. omdat Knokke was „belast met aarme huyshoudens". Ook in 1683 deed de parochie inspanningen om te voorzien in „het onderhoud vande aerm huyshoudende lieden ende weese kynderen"¹⁰⁷.

Marinus Deboodt baatte de herberg de Rode Leeuw uit. Hij brouwde zelf zijn bier. In 1676 kocht hij ca. 2.000 bundels duindoornen om zijn ketels te stoken¹⁰⁸. In 1686 vond hij de pacht van zijn perceel te hoog. Hij bouwde een huis op een stukje duingrond even ten noorden van de Zwaan, en opende daar de herberg de Weiman. Het kerkbestuur beweerde dat zijn nieuw huis op de Papenpolder stond. De parochie eiste van hem belasting. Deboodt weigerde beide te betalen omdat „tselve landt de kercke niet en competeert, nemaer deel is van syne majesteits duynen ende vrye warande, ende dat sulcx byde kerckmeesters ende den hooftman over de prochie alleenelyck is aenghetrocken ten jaere 1672 voorseit, als wanneer de duynen laghen onverpacht"¹⁰⁹.

10. Zware oorlogsjaren

De oorlogen tegen Frankrijk verplichtten het Vrije zware belastingen op zijn onderdanen te leggen. Vanaf 1683 betaalden alle parochies van het Vrije daarbij de zg. Franse contributie, die moest dienen om de afpersingen van de Franse legeroverheden te voldoen. De Oorlog van de Liga van Augsburg (1689-97) verergerde de druk op de bewoners van het Vrije. Vanaf 1689 legden de binnengerukte Fransen opnieuw hun contributie op. Vooral de periode 1693-97 viel zwaar op de Knokkenaren neer.

We overlopen het jaar 1693. Knokke betaalde een hogere belasting aan het Vrije. Daar-

naast moest het zijn bijdrage in het ruiterymagazijn te Brugge leveren, nl. 692 „rations hoy, elcke ratie bestaende in twee bonden"; 692 „rations haver, elcke ratie van drie picotyns, danof de 72 maecken een gendtschen sack, ende tweentich hoedt drie vaeten van Brugghe".

De Franse contributie van 1693 kostte: 1. een geldsom van 1228 g. 2 st.; 2. 61 g. 8 st. „voor den stuyver te gulden"; 3. 60 g. „voor een sauvegarde generaele"; 4. 60 g. „voor twee sauvegarde particuliere"; 5. 168 g. „voor 7 coyen tot 24 guldens elck"; 6. 240 g. 12 st. „voor 401 rations forrage, elck van 20 pondt hoy ende drie picotyns haver, daervan de 28 maecken een ragier van Ryssel". Totaal: 303 pd. 4 gr.

Geheel het jaar door marsjeerden groepen Nederlandse soldaten, vooral van het regiment van kolonel Ladder, van Sluis naar Oostende en Veurne, en in omgekeerde richting. Knokke betaalde de vertering van de passerende afdelingen. Af en toe kon de hoofdman het verblijf van een grote groep uitkopen. Tot overmaat van ramp werden enkele landerijen beschadigd „door het water ten somer 1693"¹¹⁰.

Knokke leverde in 1694 aan het magazijn te Brugge: 519 „rations havere ende hoy, ider ratie bestaende in twee bonden hoy weghende ider acht lb. brughs ghewichte ende een ratie haver dies de 31 maecken een brughschen hoet"; 519 „rations havere maeckende 16 hoet 3 maten"; 519 „rations hoy maeckende 1038 bonden"; 519 „rations haver ende hoy". Honderde geallieerde soldaten streken neer op Knokke. Deze moesten niet alleen met eten en drinken, maar ook met „gheforceerde ghiften" kalm gehouden worden. Die geschenken bestonden uit een som geld of konijnen en gevelte.

De Franse generaal Duc de Bagnol eiste „de contributie ordinaire", die de 6 punten van

1693 omvatte. Daarna kreeg Knokke het bevel om onmiddellijk te Kortrijk te leveren : 980 „rations fouragie, ider ratie bestaende in 15 lb hoy, 10 lb stroo ende een ratie havere, dies de neghen maken een rasiere maete der voorseide stadt van Cortrycke”. Dit zwaar mandement kon tot 654 rantsoenen teruggebracht worden¹¹¹.

In 1695 voerden de Knokse boeren 519 rantsoenen haver en hooi naar het magazijn te Brugge, 7.040 bundels groenvoeder naar de Spaanse ruiters, die bij de Kom van Brugge legerden, drie wagens groenvoeder naar het kamp van Stalhille. De passerende partijen kostten grote hoeveelheden eetwaren. Knokke leverde de gewone Franse contributie. Bovendien beval Graaf de Montal op 23 augustus dat Knokke hem vanaf de volgende dag 12 „rations fouragie, een fagot ende twee busschen *daeghs*” moest leveren. De Fransen dreigden met militaire maatregelen, indien dit mandement niet stipt uitgevoerd werd¹¹².

De Franse troepen moesten zich in 1696 uit Kortrijk terugtrekken. Dit feit betekende een aanzienlijke verlichting voor het gehele Brugse Vrije. Maar de geallieerde soldaten brachten nog steeds de reeds gekende moeilijkheden mede. We vermelden o.a. dat van 18 oktober 1696 tot 15 april 1697 een afdeling dragonders op de Knokse hofsteden ingekwartierd lag. De parochie gaf de officieren geld, opdat ze hun mannen zouden intomen. Knokke leverde in 1696 2.970 bussels brandhout aan geallieerde troepen. De laatste leveringen in 1697 waren : groenvoeder aan het garnizoen van Oostende, en stroo aan het kamp van St.-Andries¹¹³.

De vele boven opgesomde verplichtingen werden op gelijke voet onder de Knokkenaren verdeeld. Het Vrije vergoedde achteraf enkele van de opgenoemde uitgaven. Tot en met 1694

belastte de parochie niet „de particuliere neirynghe doenders... om dies seer cleyne ende weinighe neirynghe gheschiet”. In 1695 begon het parochiebestuur „de cortsitters ende neirynghen” te belasten. Daardoor vernemen we welke neringdoenden er ca. 1695-1700 te Knokke waren : molenaar Hubrecht Vandenbulcke; de schaphenhouders Jan Tavernier en Jan Degroote; de herbergiers Cornelis Deboodt (Weiman), Maerten Dewildere (Zwaan), Hendrik van Lenderbeke (Rode Leeuw) en Adriaan Pepers (Weiknecht); winkelier-bakker Jan d’Asseville. De laatstgenoemde twee herbergiers waren tevens brouwer¹¹⁴.

Frans Verplancke stelde in 1696 een omleloper van de Papenpolder op, en tekende een bijhorende schetskaart. De wijk Papenpolder telde in 1696 acht huizen. Op de oostzijde van de Dorpsstraat vinden we de winkel van Jan d’Asseville, de Zwaan en het hoeveke van Antonis Schram. Het perceeltje van 20 R schijnt in 1696 niet bebouwd te zijn. Adriaan Pepers wordt in de parochierekening 1699-1700 voor het eerst vermeld als herbergier. Hij was de uitbater van de herberg-brouwerij de Weiknecht. Hij moet zijn bedrijf in 1698 gesticht hebben.

Naast d’Asseville woonde koster F. Demeester. Weinige meters ten zuiden en zuidoosten van de Kosterie woonden Jan Schram (D 631), Frans Luyckx (D 615), weduwe Kristiaan Decoussemæcker en een niet nader genoemd persoon (D 616). De landmeter geeft geen enkele aanduiding betreffende deze vier huizen. Woonde in een ervan een smid of een wagenmaker? Even ten oosten van de Kosterie takt de Kerkwegel A van de Duinenweg af. Langs de zuidzijde van dit wegje liggen percelen bouwland, langs de noordzijde de Papenbilken. Op het westeinde van die weiden (D 601), ca. 75 m ten oosten van de Kosterie, tekent Verplancke de

gaaijpers van Knokke. We kennen geen enkel ander dokumēt van de parochie en van de kerk uit de 17de en 18 eeuw, dat verwijst naar het plein waar de Knokkenaren sedert de heroprichting van hun gilde gingen schieten¹¹⁵.

Het zal niemand verwonderen dat vele klein-gebruikers, en zelfs grote boeren, tengevolge van de zware oorlogsbelastingen 'insolvent' werden. We noemen slechts Jan Gyselinck, die op de hoeve 250 m ten zuidwesten van de kerk woonde. Nadat hij vol schulden vertrokken was, verkocht de parochie openbaar „alle syne beestialen, catheilen ende vruchten te velde ten somer 1683”¹¹⁶. Zoook moesten veel kleine boeren hun bedrijfje in de steek laten. Door de streek zwierven allerlei personen, die poogden door bedelen of stelen een bestaan te vinden. Vanaf 1699 was Knokke verplicht maatregelen te nemen „ieghens de landtloopers ende volers” of 'marodeurs'. De wachters hadden hun lokaal in de Weiknecht¹¹⁷.

In de Spaanse Successieoorlog (1701-13) lag de frontlijn aanvankelijk tussen Brugge en Sluis. Zulks bracht nieuwe moeilijkheden voor Knokke mede. De Knokkenaren moesten de Franse troepen helpen, die het Izabellafort weer in staat van verdediging stelden. De kommandant van dit fort vorderde in 1702 niet alleen levensmiddelen, kaarsen en bedstro, maar ook de volgende runderen: 3 ossen, 5 vaarzen en 2 vette kalveren. Deze leveringen kostten samen 66 pd. 11 sch. gr. Daarnaast vervoerden de Knokse boeren allerlei schansmateriaal van Brugge naar het Izabellafort.

Knokke was ook onderworpen aan de opeisingen van de Nederlandse bevelhebbers te Sluis. In 1702 leverde de parochie grote hoeveelheden eten, drinken, wild en brandhout, en soms ook geld aan Hollandse partijen. De dreiging van het Sluise garnizoen dat het zelf 'fouragieringhe' zou houden, werd afgekocht

eerst met 62 pd. gr., vervolgens met de levering van paardevoeder ter waarde van 29 pd. gr.¹¹⁸.

De bovenstaande opeisingen werden voldaan voordat de Hollandse contributie officieel geregeld was. Deze begon op 15 mei 1702 en bestond daarin dat Knokke gedurende het eerste jaar in totaal 300 pd. 16 sch. 5 gr. aan het opperbevel te Sluis moest betalen. In het tweede jaar stortte Knokke 298 pd. 10 sch. gr. Daarenboven waren de Knokkenaren verplicht paardenvoeder, wild en bier te leveren aan allerlei Hollandse partijen. In het derde en laatste jaar betaalde Knokke 296 pd. 18 sch. 10 gr. Men moest ook gedurig partijlopers en officieren terwille zijn door middel van allerlei gunsten¹¹⁹.

In mei 1705 liep de Hollandse contributie ten einde, maar de „gheforceerde giften aen commandanten, partysans, gydsen, etc” eindigden bijlange nog niet. In juli 1706 hielp Knokke de geallieerden op de volgende manier: het stuurde 20 pioniers, 9 paarden met wagens en voerlieden naar het beleg van Oostende en van Menen¹²⁰. Tengevolge van de Franse nederlaag te Ramillies was de oorlogsdruk aanzienlijk lichter in 1706 en 1707. Hollandse partijen bleven eten en drinken op de kosten van Knokke.

Toen de Fransen in 1708 opnieuw het Vrije binnenrukten, stelden ze weer hun contributie in. Hun troepen die in het Brugse kampeerden, eisten veel levensmiddelen en brandhout. Knokke moest „diversche partyen, soo Fransche als geallieerde soldaten” tevreden houden met konijnen, patrijzen, kalkoenen, varkensvlees en andere geschenken. In het najaar van 1708 werden de Fransen teruggedreven. Daarna zond Knokke wagens en pioniers naar het beleg van Doornik en van Mons. Knokse boeren voerden oorlogsmateriaal naar Oostende en Rijsel. Al-lerlei partizanen kregen eten en geld. Van augustus 1708 tot augustus 1709 schonk Knokke

30 „coppels conynen voor de ceucken vanden commandant ende andere officieren tot Sluys”¹²¹.

In 1710 moest Knokke trekpaarden naar het beleg van Bethune en Douai zenden. Overigens bleven partijlopers de parochie teisteren. Na 1710 verminderde de oorlogslast merklijk. Men ging echter verder met „het contenteren van diversche commandanten ende partyen soldaeten, guiden, etca”. Het leveren van vervoerdiensten, het voeden van partijlopers, het schenken van gedwongene giften aan Nederlandse en Engelse officieren duurde tot in 1715¹²².

11. De eerste helft van de 18de eeuw

De talrijke en omvangrijke leveringen en verplichtingen, die we in de vorige paragraaf opgesomd hebben, werden wel gedeeltelijk door het Brugse Vrije vergoed, maar kwamen voor het grootste deel neer op de rug van de Knokke grondgebruikers. Sommige boeren geraakten 'uuytgheschudt'. Vele percelen lagen vaag. De parochie trachtte die te verpachten of zelf te bezaaien. De steun aan de arme gezinnen viel stil. De onophoudelijke oorlogstoestand verhoogde het aantal hulpbehoevenden en de algemene nood, zodat de parochie verplicht was in te grijpen. Het parochiebestuur schonk af en toe, o.a. in 1709 en 1710, wat geld, voedsel of geneeskundige hulp om de grootste nood te lenigen.

De „tauxatie neirynghen” uit het begin van de 18de eeuw leert ons de volgende Knokke neringdoenden kennen: molenaar Cornelis Vercruyce; de schapers Jan van Halsinghe (Stelle B) en Jan Gyselincx (Oude Hazegraspolder). In de bewuste periode voegde Joris van Hemschote, uitbater van de Zwaan, de aanpalende winkel bij zijn bedrijf. De weduwe Jan Vandale staat in 1709 opgetekend als 'wyncke-

lierighe' naast 'wynckelier' J. van Hemschote. We kunnen haar bedrijf niet precies situeren. Jan Degroote en J. van Hemschote vervulden de functie van 'duynwachter'.

De kerkvisitatie van 1716 noemt ongeveer 200 kommunikanten. Het was inderdaad niet gemakkelijk om heel precies uit te maken hoeveel mensen er woonden in de vele huisjes, die overal in de duinen verspreid stonden. Daarom geloven we dat de totale bevolking van Knokke op ruim 300 mag geschat worden. Daartegenover kende de pastoor van Heist blijkbaar het juiste aantal van zijn parochianen: 229 kommunikanten en 116 niet-kommunikanten.

Omstreeks 1720 ontmoeten we molenaar Jan Demaekere, paardensmid Willem Breynaert, en wagenmaker Tomas Vandebussche. In de herberg-brouwerij de Weiknecht woonde Frans Deneve, daarna Nikolaas Maes, in de herberg-winkel de Zwaan Jan Lonis. Marinus van Halsinghe (Stelle B) en Fortunatus Bentein hielden een schapenkudde. Het parochiebestuur vergaderde geregeld in de Weiknecht. De parochie betaalde immers „camer heure” aan N. Maes¹²³.

In de periode 1730-40 ontmoeten we nieuwe namen bij de neringdoenden: molenaar Jakob Pauwaert, de herbergiers P. Soens (Zwaan), Jakob Benteyn (Weiknecht) en Renier Heuvelmans (Kalf). Omstreeks 1735 vestigde Rochus Dujardin een smisse in de Rode Leeuw. Wagenmaker Jan Deswarte hield ook herberg. Hij moet in de wijk Papenpolder of bij het Kalf gewoond hebben. In die jaren vergaderden de notabelen in de Zwaan. De kamerhuur kostte 1 ½ pd. gr. per jaar.

Het toezicht op de landlopers was afgeschaft, maar Knokke kreeg met een andere plaag af te rekenen. In 1719, 1720 en 1721 hielden enkele Knokkenaren een klopjacht op razende

honden¹²⁴. Na deze karwei mochten ze voor 1 pd. gr. hun dorst lessen in de Weiknecht. De parochierekeningen tussen 1732 en 1740 ontbreken. De rekening 1740-41 meldt dat in 1739 en 1740 samen 16 razende honden neergeschoten werden; beloning 8 stuivers per stuk. De post vertering „ter causen van het doodt schieten, steken ofte slaen verscheyde dulle honden” vormt vanaf 1746 een vast onderdeel van de parochierekening.

In 1744 bezetten de Fransen opnieuw onze gewesten. Knokke leverde wagens en paarden aan het Oostenrijkse leger. Het Vrije vergoedde deze prestaties met 80 pd. gr. In 1745 moesten de Knokse boeren vervoerdiensten verrichten voor de Fransen, die Oostende belegerden. Deze laatsten eisten ook haver en hooi. Voor dit alles betaalde het Vrije 255 pd. gr. terug. Gedurende het beleg van Sluis, in april 1747, vestigden Franse troepen zich in het Izabellafort, dat ze door Knokse pioniers lieten herstellen. Knokke leverde verder nog veel paardenvoeder en brandhout aan het Franse leger. Vergoeding vanwege het Vrije: in 1747 308 pd. gr., in 1748 185 pd. gr. Het mag dus gezegd dat de Knokkenaren de last van de Oostenrijkse Successieoorlog niet al te erg gevoeld hebben¹²⁵.

Op bevel van de Oostenrijkse overheid werd ook te Knokke in 1748 een volkstelling gehouden. De totale bevolking bedroeg 346 personen verdeeld over 76 gezinnen. Merkwaardig is dat sedert 1716 het inwoneraantal van Knokke heel wat aangegroeid, terwijl dit van Heist gedaald is. De volkstelling noteert daar slechts 59 gezinnen met 301 personen¹²⁶, d.i. 45 minder dan te Knokke. De stijging van de Knokse bevolking was wel te danken o.a. aan het feit dat de dorpskom zich op de noordzijde van de Duinenweg begon te ontwikkelen. Anderzijds ging het de Heistse visserij niet voor de wind.

De volkstelling van Knokke noemt eerst, zoals het hoort, de notabelen: pastoor Lieven Destobbeleire, koster Jan Dhondt, hoofdman Andries Ramaut en 'officier' Adriaan Vanderbeke. De voornaamste boeren waren A. Ramaut 143 G, kerkmeester Frans Demaeckere 125 G, kerkmeester Jan Schepens 121 G, Jozef Van Eeckhoute 109 G, Pieter Demaeckere 106 G, Jan Govaert 80 G, weduwe Marin van Halsinghe 63 G (+ 48 G schorre). Nog vijf anderen baatten samen 257 G schorreland uit. Op de grootste hoeven woonden drie of vier bedienden. Van Halsinghe en F. Demaecker hadden een schaper onder hun personeel.

Ziehier de neringdoenden: molenaar J. Pauwaert, smid R. Dujardin, wagenmaker J. Deswarte, de kleermakers Karel Coenraet en Jan Hoestlandt, strodekker Joos Edelynck, timmerman Frans Claeys. Herbergier-slachter Jan Goomans baatte het Kalf uit, herbergier-winkelier P. Soens de Zwaan. Herbergier Louis Deblock kunnen we niet situeren. Er wordt geen metser en geen schoenmaker genoemd.

De 35 kortzitters telden 119 personen, waaronder 60 kinderen. Ze gebruikten gemiddeld $\frac{1}{2}$ ha grond. De meeste van die 35 gezinshoofden staan geboekt als arbeider, enkele als tiendepachter. De onbemiddelden maakten 18 gezinnen uit, die 104 personen, waaronder 69 kinderen, omvatten. Vele van die mensen werden gesteund door de Armendis¹²⁷.

De telling van 1748 geeft niet aan hoeveel grond ongebruikt lag. Toch wijzen de parochierekeningen uit dat er, in de periode 1740-50, van de 1132 G vrijland nog gemiddeld 20 G vaag bleven. De post vage gronden verdwijnt eerst in 1766. Toch was Knokke in die periode zeker geen rijke gemeente. In 1762 tekende de ontvanger aan dat de parochie nog steeds ettelijke „insolvente ghebruyckers” telde wegens de „slechte ghestaethede ende notoire armoede”¹²⁸.

12. Pastoor Pieter Trouveyn

Pastoor Trouveyn is op 12 augustus 1718 te Brugge geboren. Hij deed eerst dienst als onderpastoor te Oedelem. In 1760 werd hij pastoor te Knokke¹²⁹. In 1764 kwam deken Bernard Ryelandt zijn parochie bezoeken. Deze merkte op dat de muren van de kerk wegens de vochtigheid niet behoorlijk wit konden blijven. Achteraan in de kerk verkeerde de vloer in een slechte toestand. Rond het altaar was de vloer met witte tegels hersteld. Men deed nog steeds de mis op een draagbaar altaar. Er stonden een predikstoel en twee biechtstoelen¹³⁰.

De kerk bezat voldoende ornamenten en een behoorlijke kast om die weg te bergen. Het tabernakel bevatte de volgende gewijde vaten: een vergulde koperen monstrans, een zilveren ciborie, een zilveren pixis, zilveren vaten voor de heilige oliën. Deze laatste werden echter bewaard in een oud tabernakel, dat in de sakristie stond. De kerk bezat verder twee vaandels, een processiekruis, een wijwatervat, een koperen wierookvat en de nodige boeken¹³¹.

De toren waarin nog steeds één klok hing, was het vorige jaar met veel kosten hersteld. De deken zag ook dat men de dieren de toegang tot het kerkhof niet kon beletten. Toch was er een hoekje waar de graven van de overledenen behoorlijk bewaard werden. De deken vond zelfs, „tussen de fundamenten van de oude kerkhofmuur, een afgeslotene ruimte bestemd om kinderen te begraven, die stierven voordat ze het doopsel ontvangen hadden”.

De pastoor trok de volgende jaarlijkse inkomsten: 60 pd. gr. vanwege de Bisschop, 1 pd. 14 sch. gr. uit het kerkbezit, 1 pd. 16 sch. gr. om 12 missen voor Frans Desnick te doen, 1 pd. gr. om in januari 15 Jezusmissen te lezen, 5 pd. gr. vanwege de parochie om katechismusprizen uit te delen en de paters

terminarissen te betalen. De pastoor woonde gratis in de pastorie, maar klaagde dat hij niet over een kelder beschikte. Koster Jakob Dhondt gebruikte de kosterie gratis. Hij ontving jaarlijks 12 pd. gr. vanwege de Bisschop, en verder een derde van de begrafenisdiensten.

Op zon- en feestdagen zong de pastoor om 10 u een hoogmis. Gedurende die mis hield hij een preek of katechismusonderricht voor de volwassenen. Vóór de vespers onderwees hij de katechismus aan de kinderen. Er was een broederschap van O.-L.-V van de Zeven Smarten, die op de vierde zondag van iedere maand een bijeenkomst hield. De processie met het Allerheiligste en met het beeld van O.-L.-Vrouw ging uit op Sakramentsdag en op de voornaamste feestdagen¹³².

Toen deken Ryelandt in 1771 nogmaals de kerk van Knokke bezocht, vond hij ongeveer dezelfde meubelen en ornamenten als in 1764. Er was een nieuw baldakijn, dat 30 pd. gr. gekost had, en een nieuwe, kostelijke missaal geschonken door een partikulier¹³³. Ryelandt noteerde verder dat het Vrije de kerk had laten schouwen¹³⁴. Inderdaad Karel Meire, hoofdman van Knokke, had op 11 mei 1771 naar het schepenkollege van het Vrije geschreven om het feit aan te klagen dat de kerk van Knokke grotelijks vervallen geraakte, omdat de bisschop van Brugge, als „uniquen thiendeheffer”, naliet het gebouw te onderhouden. De sneeuw drong door het dak, de vloer was verzakt, en de muren schilferden af. Het vee liep op de graven omdat de kerkhofmuur helemaal verdwenen was, en hagen de dieren niet tegenhielden.

Het Vrije zond op 28 mei meester metser Hendrik Bultynck naar Knokke. Deze noteerde nauwkeurig de toestand van de kerk. Langs de binnenzijde van het gebouw was een deel van de pleistering afgevallen „ter oorsaecke

vande siltachtige ende rumaticque meuren". In het schaliedak moesten een paar gaten gestopt worden om te „eviteren het doorvliegen van dryfsneeuw". Bultynck zag „een cleen deel vanden vloer voor den predickstoel en paters bichtstoel (synde van moeffen) uytgevallen, versleten ende doorgesoncken, als mede een deel voor den pastoors bichtstoel (synde van voet steenen) ook doorgesoncken, ter oorsaecke van begravinge aldaer ghedaen".

De Knokkenaren drukten hun ongenoegen uit over het feit dat ze rond hun kerkhof geen muur hadden. Alle kerkhoven in het Noorden, zo verklaarden ze, zijn met een muur afgesloten; ook wij hebben „recht op vrydom". Op 11 juli bezochten de metsers opnieuw de kerk van Knokke. Vijftig voet (ca. 13 m) ten zuiden van de kerk en verder westwaarts zagen ze muursporen bestaande uit „moeffen steen in leem gevrogt". Gelijkaardige fundamenten vonden ze ten westen van de kerk, buiten de kerkhofhaag, op „een heerde appelstuck". Ten noorden en ten oosten waren er puinsporen van de verdwenen muur¹³⁵.

Hier moeten we de vraag stellen: wanneer is de kerkhofmuur van Knokke verdwenen? Reeds in 1640 stelde deken Jennyn vast dat er zich rond het kerkhof geen stenen omheining bevond. We menen te mogen aannemen dat de stenen muur er stond, toen de godsdiensttroubelen uitbraken. Ons besluit is dan dat de Knokkenaren zelf, in de woelige periode omstreeks het jaar 1600, de stenen van de kerkhofmuur weggehaald hebben om hun huizen te herbouwen.

Na enkele jaren dienst had pastoor Trouveyn een reden om ontevreden te zijn. Zijn werk verliep niet gemakkelijk wegens de uitgestrektheid en het ongezonde klimaat van zijn parochie. Hij oordeelde dat hij onvoldoende beloond werd voor zijn moeite. Meer dan eens trachtte

hij van de tiendeheffer een verhoging van zijn „competentie pastorele" te verkrijgen. Toen zijn verzoek geen succes kende, spande hij een proces in tegen bisschop Caimo van Brugge.

Pastoor Trouveyn maakte op 1 september 1773 een lijst van de geringe inkomsten, die hij buiten zijn pastorele competentie had. Uit de verpachting van de pastorielanden trok hij, in de laatste tien jaar, jaarlijks gemiddeld 10 pd. 18 sch. gr., en eveneens gemiddeld 8 pd. 8 sch. gr. uit de „casueele vervallen", d.w.z. de gebeurlijke huwelijks- en begrafenisdiensten. „Een gesoenge misse" bracht 7 sch. gr. op, „een leesende misse" niets, een begrafenis „met den hoogen dienst" 1 pd. 16 sch. gr., „met den middeldienst" 1 pd. 6 sch. gr., „met den minsten dienst" 13 sch. 4 gr., een „trauw geassisteert" 3 sch. 5 gr.

Tabel van de „casueele vervallen" (volgens P. Trouveyn)

jaar	begravenissen van kinderen	begravenissen van volwassenen	huwelijken
1763	11	10	8
1764	8	4	2
1765	8	12	4
1766	12	11	4
1767	11	6	6
1768	7	12	6
1769	8	11	6
1770	7	9	4
1771	2	8	8
1772	6	5	4

Tenslotte gaf de pastoor een „specificacie van alle de fundacien": 1. 15 jesusmissen „sonder dat men weet van wie sy gefundeert syn, en hoe veele den fundateur voor ieder gestelt heeft; den pastoor profiteert voor ider 8 stuyvers"; 2. Frans Desnick stichtte in 1722 „een

jaergetyde met drye lessen, de lauden en een absolucie ten grave; dat moet gedaen worden in de maent augusti en te vooren gerecommandeert"; de pastoor ontving ½ pd. gr.; 3. F. Desnick fundeerde ook „elf leesende missen, alle maende eene, die den sondagh te vooren moet gerecommandeert worden en gedaen ten eersten onverletten dage van ider maand, met den profundis ten grave"; 12 stuivers per mis; 4. twee jaargetijden voor de wel-doeners van de kerk „met drye lessen, de lauden en een absolucie ten grave of achter de baere"¹³⁶.

De tegenpartij trachtte de bewering van de pastoor te weerleggen door erop te wijzen dat het leven te Knokke, ver van de stad, minder kostelijke was. Trouveyn repliceerde op 9 november 1773 dat veel zaken, b.v. eetwaren, brandstof en geneesmiddelen, in feite duurder waren omdat ze uit Brugge moesten aangevoerd worden. Verder waren er twee elementen die het werk van de pastoor verzwaarden: de slechte wegen van Knokke en de polderkoorts: „de alderquaetste weggen en menighte van poelen en braecke staende waeteren, die aldaer tusschen de zee en schorren liggende moeten uyt dampen".

Sommige parochianen woonden 5 kwartier van de dorpskom verwijderd. Degenen die over de Paulusvaart woonden, kon de pastoor slechts bereiken „langst eene voetbrugge". Daarbij kwam het feit dat „een deel van syne prochie light op het Hollants staeten ghebiedt". Wanneer hij daar de sakramenten wilde brengen, was hij verplicht „te vriende te houden de gonne exerceerende de politicque jurisdictie in het staeten canton"¹³⁷.

Parochianen van Knokke stelden op 1 juli 1774 drie verklaringen op om de positie van hun pastoor te steunen. De Knokse boeren voerden hun produkten naar de markt van

Brugge, en haalden daar hun noodwendigheden. Het was wel waar dat er, van Brugge uit, reeds een steenweg reikte enerzijds tot in de kom van Westkapelle, anderzijds tot Ramskapelle en Heist. Maar landwegen die naar Westkapelle en Ramskapelle leidden, waren van het najaar tot het voorjaar „soo moeyelyck ende impraticabel, dat wie niet als ter noodt en met swaere peryckels en connen geraecken tot de selve calcyden". Daarbij was „de duyne slagh (naar Heist) door het invlieghen van het zandt niet min moeilick als alle de ander weggen".

De boeren van de verste oosthoek verklaarden „dat de menighvuldighe waters commende uyt de schorre van den Gravejansdyck het voorlandt van den selven in den winter ten grooten deele onbeganckelyck maecken, en de damme gaeten onderspoelende, beletten dat de gonne, ontrent den selven woonende, tot den dyck tensy met omweggen connen commen, mitsgaders dat de cruyne van den dyck, die in den somer aangenaem is en goet om begaen, in den winter om haere gladdigheyt veroorsaect door de gladigheyt der aerde, felle winden, reghen, haghel en sneeuw, op veele plaetsen seer moeyelyck ende lastigh is".

De bewoners van „de soute schorre ende duyn" getuigden „dat soo de soute als versche waeters, in selve in den winter, in soodaenighen overvloed maenden en maenden blyven staen in de leeghten en pannen, dat wy nauwe-lyckx den toeganck tot onse huysen en connen bereycken, nemaer ghedwongen worden door verre en moeyelycke omwegen de toeganck tot de kercke en de maerckten te nemen, en gemerckt een groot deel van de waters geen en afloop en hebben, blyven sy in overvloed in de voorschreven pannen, sauten en leeghten staen, totdat sy door de hitte der sonne opgedrooken, of in de grondt gesoncken syn, het gonne seer selden gebeurt, gemerckt men die gemackelyck

aldaer geheele somers bevindt, veroorsaecken-
de grooten stanck ende ongesontheyt"¹³⁸.

Pastoor Trouveyn won zijn proces voor de Raad van Vlaanderen. De Bisschop moest hem vanaf 22 december 1774 100 pd. gr. per jaar betalen. Trouveyn bleef nog vele jaren te Knokke. Hij nam ontslag op 5 november 1796. Hij ging zich als habituant te Brugge vestigen, en overleed daar op 3 oktober 1799¹³⁹.

13. Knokke omstreeks 1775

Uit de kerkvisitatie van 1764 halen we ook inlichtingen over de bevolking van Knokke. Het cijfer 257 kommunikanten vertegenwoordigde een totale bevolking van nagenoeg 400 personen. Pastoor Trouveyn verklaarde dat hij onder zijn kudde „schapen en bokken" telde, en dat op zon- en feestdagen de herbergen gedurende de hoogmis open waren. De deken noteerde ook dat Knokke niet over een gezworen vroedvrouw beschikte. In paragraaf 11 zagen we reeds dat Knokke tussen 1716 en 1748, wat het inwonersaantal betreft, Heist voorbijgestreefd heeft. Na 1748 vermeerderde Knokke zijn voorsprong. De kerkvisitatie van 1764 telt immers slechts 210 kommunikanten te Heist¹⁴⁰.

De post „dulle honden" verdwijnt in 1768 uit de parochierekening. In 1769 noteert de ontvanger voor het eerst de betaling van 1 pd. gr. aan de koster die, ingevolge een verordening van het Vrije verrichtte „het extraordinaire gheluydt s'avonts tot geven teecken om de herbergen te verlaeten"¹⁴¹. De strijd tegen de besmetting was nog niet uitgestreden. In opdracht van de parochie, na een ordonnantie van het Vrije, maakte smid Jakob Dujardin in 1769 een brandijzer „tot teeckenen de hoorens van het ghesonde hoorenvee met de letter K ende E, synde de eerste ende leste letter van-

de naeme deser prochie"¹⁴².

In zijn proces tegen de Bisschop trachtte Pastoor Trouveyn zijn betoog kracht bij te zetten met een „liste van alle de prochiaenen der prochie Knocke, met de distantie van hunne respective woonsten, d'omstandigheden der weghen, den number van communicanten". Hij deelt het grondgebied in vier wijken: 1. „west en zuytwest van de kercke", 4 huizen, 21 kommunikanten; 2. „in ende ontrent het dorp", 34 huizen, 92 kommunikanten; 3. „oost van de kercke, zuyt Graeve Jans Dyck", 9 huizen, 41 kommunikanten; 4. „in 't schorre noort van Graeve Jansdyck", 31 huizen, 107 kommunikanten.

Volgens Trouveyn telde Knokke dus 78 woningen met 261 kommunikanten. Hoewel zijn lijst, zoals we verder zullen zien, niet volledig is, deelt de pastoor ons toch allerlei feiten mede. Hij noemt de neringdoenden en situeert enkele interessante woningen. De herbergiers Matthys Dhont (Weiman), Pieter Danneels (Zwaan) en Andries Driessens (Kalf), winkelier Pieter Dhont, koster Jakob Dhondt, smid Jakob Dujardin (Rode Leeuw), wagenmaker Jan Deswarte, kleermaker Pieter Bollaert, schoenmaker Frederik Deraet, molenaar Frans Devos (bij de Kalfmolen).

Jan Vanholme woonde op de Grote Keuvel, Sebastiaan Nachtegalee op Vijfhuizen, Domien Vanloke in het huis dat later de herberg de Vrede zal worden, veldwachter Alexander Kimpe in het Hooghuis bij het Izabellafort, Arnold Stock op de Stelle B, Adriaan Waeghe naast het Paulusfort. Onder de 34 gezinshoofden in en rond de dorpskom staan er 20 als 'arbeyer' geboekt. Wat de 31 gezinshoofden betreft, die het Hazegras bewoonden, bij geen enkele wordt een beroep vermeld. Van enkele kent de pastoor niet hun familienaam¹⁴³.

Toen bleek dat de lijst van pastoor Trouveyn

niet volledig was, kreeg Pieter Gilliodts in april 1774 de opdracht om een beter overzicht van de bevolking van Knokke op te stellen. De bekende landmeter schetst zo goed het landschap en het klimaat, dat we niet beter kunnen doen dan zijn beschrijving, en de medegaande lijst van bewoners integraal te publiceren.

Begancknisse, bevint ende beschrijvinghe vande prochie van Knocke, ghedaen by den onderschreven geswoornen lantmeter slants vanden Vryen inde maendt april 1774.

De prochie van Knocken is gelegen inde fond van het noortkwartier vanden lande vanden Vryen, opde geheele langhde vande prochie van noorden, ende op de geheele ende meeste breede derselve prochie van oosten bepaelt met de fameuse naufrageuse zee, ghe-naemt de peirdemarckt ende het Sluyssche gat ofte haven, van zuyden ende zuytoosten gecconfineert door de prochien van Ste Anne ter muyden, Westcappelle ende Ramscappelle¹⁴⁴, extenderende haer ten westen tot de prochie van Heyst.

De gesejde prochie van Knocke is afgelegē van de marckt der stede van Brugge, synde de eenighe vanwaer de inwoonders deser prochie hunne menagiewaeren moeten haelen, te weten gedeurende het somersaizoen, als wanneer de wegen den tydt van circa vyf maenden goet zyn, ter distantie van dry mylen en half, dan inden winter ende voor ende naerjaer, als wanneer de aerdeweghen tot de calzyde van Westcappelle ende tot de gonne van Ramscappelle, soo te waegen als te voet, inpractyquable syn, is de distantie (langher) ingevolghede omweghen, degonne men genootsaect is te nemen door de duynen, ende niet min moeyelyck om het zant ende te nauwe diepe slaeghen voor alle andere voituren als boerewagens.

Deze prochie strect haer uyt inde langhde

ten minsten eene myle en half, synde thien duysent vyfhondert stappen, te weten oost vande kercke beth dan een myle, ende west vande kercke circa eene alve myle, doch aengesien de breedte waer het moeyelyck anders als by caerte figurative daeraf eene juste idée te geven, wandt zuyt ende noort vande kercke beryckt dese prochie nauwelyckx meer als een quartier urs inde breede, maer soo wanneer men meer oostwaerts ofte westwaerts vande kercke gaet, wordt de deometraele breette ongelyckelyck meerder, tot soo verre men niet en meynt te azarderen, voorgevende dat men breedden bevonden heeft van circa eene myle.

Het meerder deel deser prochie bestaet in soutte schorren, duynen ende groote pannen, benevens het soogenaemde zantschorre, waerin ontrent de twee derden vande gebauwen sigh bevinden, niet jegenstaende de waters aldaer inden winter sodaenigh syn dat men nauwelyckx den toeganck tot de huysen vindt, ende inden somer aldaer stynckende blyven staen in de menighvuldighe pannen ende leeghten die geen afloop en hebben.

Het suyderdeel deser prochie, wetende het minste, is aengenaem ende plaisant gedeurende de vier somer maenden, voor soo veele het niet ghereghent ofte gedauwt en heeft, andersints is het om de vettigheyt vande aerde seer moeyelyck om gaen, behalvens dat den voetganger in dese gestanden altydt meer aerde wederbrenght, als hy daarnaer toegedraegen heeft.

Nochtans heeft dese prochie den hooghen schoonen ende befaemden dyck, genaemt den gravejans dyck, liggende beoosten het dorp ende streckende, tusschen het gesejde suyder ende noorder deel, tot ontrent het fort Isabelle. Desen is onder ende boven beganckelyck ende aengenaem inden somer, ende inden winter is desen onder op het voorlant ten grooten deele

onbeganckelyck ter oorsaecke van het water, ende seer moeyelyck ende onaengenaem opde cruyne ter causen van de gladdigheyt ende winden, de gonne men aldaer, benevens de sneeuw, haegel ende regen, met volle maete ontfanght.

Alle de voordere wegen binnen dese prochie syn inden winter onbruyckbaer behalvens den duyneslagh, soo dien hier vooren beschreven is.

Binnen dese prochie bevint men 85 huysen ende hofsteden alomme ende bynaer vande eene extremiteyt tot de andere geseyt staende, waer in wonen 91 menagien behelsende 304 communicanten, sonder de kinderen, hier naervolgende gestelt opde streken ende cantons soo die gestaen ende gheleghen syn, te weten :

1. Eerst in het schorre soutte ende duyn oost vande kercke benoorden den gravejansdyck :

huysen ende hofsteden
int schorre, soutte ende duyn

	vande majestejt	mena- gien	communi- canten
Jacobus Ossaer 4300 stappen vande kercke	1	1	3
Josephus Dezutter	1	1	3
Pieter Goethals	1	1	2
Petrus Devroey	1	1	3
Joannes D'hont	1	1	3
Adriaen Waeghe by het fort St. Paul, staeten gebiet	1	1	2
Marinus Bonte	1	1	3
Antoine Demeire	1	1	5
Joannes Vanderbecke	1	1	4
Joannes Vermeire	1	1	2
Joannes Bedts	1	1	5
Andreas Loeys	1	1	3

Paulus Henneman	1	1	2
Fortunatus Monteville	1	2	3
Abraam Claey			
Cornelius Danneels	1	1	2
Pieter Hemschoote	1	1	4
Pieter Maes	1	1	3
Marinus Copejan	1	1	2
Joseph Blaviere	1	1	6
Laureyns Simoens	1	1	3
Pieter Devos	1	1	4
Joannes Demeire	1	1	4
Laureyns Roubaleys	1	1	2
Innocentius Devos	1	1	6
Philippe Claey	1	1	4
Joannes Dezuttere	1	1	2
Pieter Jacobs	1	1	5
Jacobus Devroey	1	2	2
Philippe Brisacq			
Pieter Deboot	1	1	2
Joannes Schram	1	1	6
Arnoldus Stock woonende op de stelle over St. Pauwels vaert, acht duysent 290 stappen van de kercke	1	1	5
	27	4	33
			111

Nota dat de voetbrugge over den vaert, synde de breedte van eene plancke, oversien van behoorycke leenen, lanck is 54 voet waters, onbeganckelyck op en neder liggende, ende by degonne woonende op dese stelle gelydt thunnen gerieve over den vaert, synde 80 voeten wydt.

2. Voorts benoorden den duyne slag, west vand kercke, op hare majestejts terrain
int schorre soutte ende duyne

	vande majestejt	mena- gien	communi- canten
Marinus Pauwels	1	1	2
Passchier Ossaer d'aude	1	1	4
Cornelis Deruddere	1	1	5
Franciscus Claeys	1	1	2
Jacobus Hoorens	1	1	3
Vidua Lafosse	1	1	1
David Paey	1	1	2
Passchier Ossaer de jonghe	1	1	3
Augustinus Bogaert	1	1	4
Vidua Haendevoet	1	1	1
Vidua Pynckele	1	1	3
Pieter Bollaert	1	1	2
Vidua Mesure			1
Antonius Broeck	1	3	2
Jacobus Broeck			2
Isabelle Verstraete	1	1	1
Nicolais Deneve	1	2	3
Pieter Vanhove			1
Joos Dujardin	1	1	3
Franciscus Oosterlinck	1	1	3
	17	20	48

3. Voorts in het dorp, besuyden den duyne-
slagh, ende daer ontrent

	int dorp	mena- gien	communi- canten
Franciscus Debackere	1	1	4
Elias Deraet	1	1	4
Joannes Watté	1	1	4
Juliaen Degraeve	1	1	3
Joannes Demaecker	1	1	7
Joannes Van Loo	1	1	5
Joannes Van Landele	1	2	4
Joannes Deswarte			2
Pieter Danneels	1	1	2
Matthys Dhont	1	1	2
Jacobus Dhont	1	1	4

Jacob Kerckhof	1	1	2
Joanna Hoestlant	1	1	1
Fredericq Deraet	1	1	3
Joannes Allaert	1	1	3
Cornelis Boey	1	1	4
Pieter Joannes van Hollebeke	1	1	3
Jacobus Dugardeyn	1	1	5
Heer Pastor	1	1	2
	19	20	68

4. Voorts besuyden den graefjansdyck, oost
ende zuytoost vande kercke

	mena- gien	communi- canten	
Dominicus Van Looke woond by het fort van Isabelle, 7250 stappen vande kercke	1	1	4
Joannes Van Holme	1	1	8
Alexander Kimpe	1	1	4
Carolus Meire	1	1	7
Lodewyck Desmidt	1	1	2
Andries Driessens	1	1	2
Joannes Lapere	1	1	3
Jacobus Debets	1	1	2
Geeraert Vandappele	1	1	2
Adriaan Deprez	1	1	5
Jacobus Lantschoot	1	1	2
Joannes Debruyne	1	1	5
Sebastiaen Nachtegael	1	1	7
	13	13	53

5. Eyndelyck besuyden den duyne-
slagh, west vande kercke

Jacob Devuldere	1	1	5
Adriaen Schepens	1	1	7
Christiaen Dudoncq	1	1	3
Joannes Govaert	1	1	5
Philippe Parin	1	1	4
	5	5	24 ¹⁴⁵

Samenvatting van de lijst Gilliodts :

	woningen	communi- canten
1e wijk	31 (waarvan 4 op Statengebied)	111
2e wijk	17	48
3e wijk	19	68
4e wijk	13	53
5e wijk	5	24
	85	304

De bovenstaande lijst verschilt op verscheidene punten van die van de pastoor. Bij Gilliodts hebben enkele gezinnen een afwijkend aantal kommunikanten, en enkele personen een andere voornaam. De landmeter noemt 11 namen van gezinshoofden, die niet bij Trouveyn voorkomen, maar bij Gilliodts ontbreekt winkelier P. Dhondt. De landmeter vindt in het duinen- en schorrengebied 7 gezinnen meer dan de pastoor. Dit gewest deelt hij in een westelijke en oostelijke wijk. Het is echter jammer dat we uit de lijst van Gilliodts niet kunnen opmaken hoeveel gezinnen er woonden in de duinen ten westen van het Hazegras.

Op 3 april 1774 bevestigden hoofdman Karel Meire en dismeester Jan Schram het overzicht van Knokke, zoals Gilliodts het opgesteld had. De 304 kommunikanten betekenden een totale bevolking van ongeveer 450 personen. De genoemde twee verklaarden ook „dat verre het meeste deel der selve syn aerre en gheringhe menschen”. In de laatste eeuw was inderdaad niet zozeer de bevolking van de dorpskom, maar vooral die van de duinen aangegroeid. En daar woonden vele onbemiddelde, meestal kinderrijke gezinnen.

14. Knokke treedt de 19de eeuw binnen

In een parochie van het Oud Regiem werd iede-

re zomer de „rolle van alle de gebruyckers van lande” opgesteld door een beëdigd landmeter, bijgestaan door de hoofdman en de schatters van de parochie. Landmeter Maelstaf maakte in 1789 de rol van Knokke op. De 'vrylanden' omvatten nog steeds 1132 G. Voornaamste gebruikers : Jan Vanholme 227 ½ G, Jan Demaecker 116 ½ G, hoofdman Sebastiaan Nachtegalee 89 G, Cornelis Billemaecker 69 G, Pieter Allaert 68 G, Antoon Vandenberghe 65 ½ G, Andries Verlinde 53 G, Jakob Devulder 50 ½ G. Er waren 464 G 'schorrelanden'. Daarvan gebruikten Pecsteen 196 G, Jan Schram 159 G, Jan Dhaese 60 G. De 'schaepdrift' van J. Vanholme werd met het gebruik van 5 ½ G gelijkgesteld.

De aangroei van de bevolking sedert 1774 bracht mede dat een groter aantal neringdoenden zich in de dorpskom kwam vestigen. Hier volgen de namen : de herbergiers Theodoor Devriese (Weiman) en Jozef Lapiere (Kalf), herbergier-winkelier Cornelis Danneels (Zwaan), winkelier Servaas Tyssens (naast de Weiman), de kleermakers Pieter Bollaert (even ten noordoosten van de Weiman), Jan Dhont, Frans Beuselinck en Karel Blavière, smid Cornelis Dertzter, de schoenmakers F. Deraet en Jan Werniers, de metsers Frans Vandaele en Jakob Dewachter, timmerman Lenaart Kempnaere (naast S. Tyssens) en molenaar F. Devos¹⁴⁶. In 1789 sloot de parochie Knokke een akkoord met dijkgraaf Lippens, waarbij bepaald werd dat de Nieuwe Hazegraspolder en de Zoute Polder voortaan gezamenlijk 30 pd. gr. parochiebelasting per jaar zouden betalen¹⁴⁷.

De parochierekening van 1793-94 sloot te Knokke het Oud Regiem af. De grootgebruikers en de neringdoenden waren ongeveer alle dezelfde als in 1789 gebleven. Niet alleen de ambachtslieden, maar ook de tiendenpachters betaalden de parochiebelasting. In 1792 werd

de verbinding tussen de dorpskom enerzijds, en de weg naar Ramskapelle anderzijds aanzienlijk ingekort. Ca. 300 m ten zuiden van de Pastorie B verbond met de Kragendijk (= Smedenstraat) met de weg tussen het 11de en 12de Reig. Zo ontstond de Nieuwstraat¹⁴⁸.

De Franse Republiek vestigde in 1794 voor goed het Nieuw Regiem in onze gewesten. Hoofdman S. Nachtegale werd aangesteld als eerste 'maire' van de 'commune' Knokke. De „rôle des droits de patente dus pour l'an X (= 1802)" somt de volgende neringdoenden op: de herbergiers Pieter Rotsaert, Jakob Dewachter, Frans Dhondt en Andries Loys, molenaar F. Devos, hoefsmid C. Dezutter, wagenmaker Domien Vermeire, de schoenmakers Jakob Dhondt en Jan Werniers, de kleermakers K. Blavière en Jan Dhondt, en tabakverkoper S. Tyssens¹⁴⁹. Zoals we reeds schreven, bouwde Frans Gheyle in 1803 de Kleine Molen op het oosteinde van de Papenwegel.

In 1813 werd Napoleon door de geallieerde strijdkrachten bij Leipzig verslagen. De Franse troepen waren daarna gedwongen de veroverde gebieden te ontruimen. De geallieerden richtten in de Nederlanden een voorlopig bestuur op. In november 1814 kregen alle gemeenten opdracht een volkstelling te houden. De gemeenten Knokke werkte haar bevolkingslijst in het begin van 1815 af. Er waren toen 548 inwoners ouder dan 12 jaar, en 262 jonger dan 12 jaar; totaal 810, verdeeld over 144 huisgezinnen.

Bij de volgende personen wordt een beroep of een nering vermeld: veldwachter Jan Vanhoutte; de molenaars Jakob Cattoor, geboren te Dudzele, en Frans Gheyle; hoefsmid Cornelis Dezutter; de winkeliers Jozef Toortelboom, Pieter Raes en Pieter Parain; schoenmaker Jakob Dhondt; de herbergiers Frans Dhondt, Jakob Dhondt, Pieter Golle en An-

dries Loys. Er staan 104 mannen en vrouwen opgetekend als werklieden. Dezen waren meestal ongeschoold, en trachtten een dagloon te verdienen in de landbouw, bij het onderhoudswerk van de wateringen, of bij toevallige activiteiten. De lijst noemt verder 85 'domestiques', nl. diegenen die als knecht of meid inwoonden, vooral op de hofsteden.

Het aantal zelfstandige landbouwers bedraagt 31. Het gaat er immers niet alleen om de grotere en kleinere boerderijen in de verschillende polders van Knokke. Ook op de zandgronden van het Hazegras stonden er enkele hoevekens. Ziehier hoeveel inwonende personeelsleden de voornaamste boeren hadden: Pieter Devriend 9, Jakob Fincent 6, Cornelis Nachtegale 6, Jan Antheunis 5, Jan Devisch 5, Jan Driessens 4, waaronder schaapherder Cornelis Strijk.

De voorgaande paragrafen bewijzen dat de bevolking van Knokke na de Tachtigjarige Oorlog sterk aangegroeid is. Die toename was vooral aan inwijking te danken. Vele personen vestigden zich gedurende de 17de en 18de eeuw in het weinig gekultiveerde duingewest ten noorden van de Graafjansdijk. De reeds besprokene lijsten van 1748 en 1774 verklaren echter niets nopens de oorsprong van de tientallen inwijkingen. Toch mag men aannemen dat een groot percentage ervan voortkwam uit de streek, die tot de lijn Blankenberge-Brugge-Moerkerke reikt. De telling van 1815 noemt wel de geboorteplaats van de inwoners. Van de 810 waren er 572, d.i. 70 %, te Knokke zelf geboren.

Een flink aantal bewoners stamde uit de dichtst gelegene gemeenten, nl. Westkapelle 65, Heist 40, Oostkerke 19, Dudzele 17, Ramskapelle 12, Lissewege 8, samen 161. De gemeenten die 10-20 km van Knokke verwijderd zijn, verschaffen de volgende cijfers: Brugge 7, Hoeke 6, St.-Pieters-op-de-Dijk 5, St.-Kruis 5,

Moerkerke 5, Blankenberge 4, Uitkerke 4, Lapscheure 2, Damme 1, samen 39. De volgende gemeenten uit de rest van West-Vlaanderen leveren elk 1 inwoner: Nieuwmunster, Wenduine, Klemskerke, Vlissegem, Bredene, Zande, Diksmuide, Veurne, Koekelare, Jabbeke, Meetkerke, Zuienkerke. Oedelem en Oostkamp elk 2. Ziehier het aandeel van Oost-Vlaanderen: 4 uit Middelburg; 2 uit Boekhoute; 1 uit Lotenhulle, Ursel, Kaprijke, Watervliet, Bassevelde, Lokeren, St.-Niklaas en St.-Gillis-Waas. Verder 1 uit Leuven en 1 uit IJzendijke.

Tenslotte wijzen we nog even op de reeds aangehaalde schaper C. Strijk, geboren te Budel, een Noord-Brabantse gemeente dicht bij Weert in Nederlands-Limburg, en op Matheus Deckers en Geraart Lenaert, geboren te Stamp-rooi bij Weert. De laatstgenoemde twee staan opgeschreven als werkmans, met vrouw en kinderen. Maar het feit dat ze afkomstig zijn uit de streek Weert-Roermond, die bekend is om haar zogenoemde Duitse schapers¹⁵⁰, doet ons vermoeden dat ze aanvankelijk wel als herder op een of andere Knokse hoeve werkten, maar na enige jaren huwden, en zich in de buurt vestigden¹⁵¹.

In 1820 bezat Knokke 887 inwoners¹⁵². Op de kadaasterkaart van Popp (1845), zien we dadelijk waar de bevolking van Knokke in de 1ste helft van de 19de eeuw uitbreiding genomen heeft, niet zozeer in de eigenlijke dorpskom, maar vooral rond de Kalfmolen en in de Zoute Polder, nl. ca. 30 woningen in een straal van 250 m rond de kerk, ± 10 op de noordzijde van de Duinenweg (= Dejudestraat), ± 15 op 150 m rond de Kalfmolen, een tiental duinenhoeves in de Kalfduinen, en ± 25 woningen in de Zoute Polder en de onmiddellijke omgeving.

Tot omstreeks 1800 hielden de notabelen van Knokke hun vergaderingen vooral in de

Zwaan. Het feit dat het grootste deel van de bevolking rond de Kalfmolen en het Paulusfort woonde, bracht de gemeenteraadsleden ertoe de herberg het Kalf als vergaderplaats te verkiezen. Omstreeks 1850 kreeg de dorpskom weer wat uitbreiding. Bakker Karel Lievens kreeg ca. 1860 een stukje duin van Serweytens in pacht en bouwde een windmolen, 100 m ten noordwesten van de kerk¹⁵³. In 1871 keerde de gemeenteraad naar de dorpskom terug en nam weer de Zwaan als gemeentehuis¹⁵⁴.

¹ Zie STP, p. 135.

² M. Gottschalk, *Historische geografie W.-Zeeuws-Vlaanderen*, 1, p. 27, (1955) neemt aan dat op Wulpen de eerste dijk, nl. de Evendijk, ca. 1000 gebouwd is. Het eiland was in de 2de helft van de 11de eeuw reeds behoorlijk bewoond.

³ KH, p. 17-18.

⁴ KH, p. 21.

⁵ L. Gilliodts, *Coutumes du Franc de Bruges*, 2, p. 7, uit de keurbrief van Filips van de Elzas aan de kasselarij Brugge (± 1190): „Homines de Wulpia, sive de Cadsand summoniti, poterunt se ipsos sinnare, praestito juramento ad diem placiti, ad quem citius prae mari venire poterunt”. Vertaling: Wanneer de bewoners van Wulpen of van Kadzand (te Brugge) gedagvaard worden, dan mogen ze zich verontschuldigen door hun eed te zweren op de rechtbank, waarheen ze komen zodra de zee dit toelaat.

⁶ Zie Toponimische Kaart van Heist.

⁷ Het dorp Koudekerke wordt behandeld in KH, p. 19-20.

⁸ D. Haigneré, *Les chartes de Saint-Bertin*, 1, p. 314 (1886).

⁹ Jakob Meyer, *Commentarii sive annales rerum Flandricarum*, f° 47ro (1561).

¹⁰ J. Meyer, o.c., f° 300ro.

¹¹ R. De Keyser, *Bij een 8ste eeuwfeest, R.d.P. 1ste jaar*, nr. 1, p. 8-12 (1959).

¹² R. De Keyser, *Sint-Guthago te Oostkerke, Biekerf, 58ste jaar*, p. 201 (1957).

¹³ R. De Keyser, a.c., p. 201, meent dat een verdwenen Knokke bij Boechout bedoeld werd.

¹⁴ J. Molanus, *Natales Sanctorum Belgii*, p. 136 (1616).

¹⁵ J. Opdedrinck, *Knocke, Historie et Souvenirs*, p. 8 (1913).

¹⁶ H.Q. Janssen, *Knokke, in Bijdragen tot de Oudheidkunde en de Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, 2de deel, p. 3, 4 en 39, Middelburg (1857).

¹⁷ J. Opdedrinck, o.c., p. 8-10.

¹⁸ J. De Langhe, *De oorsprong van de Vlaamsche kustvlakke*, p. 126 (1939).

¹⁹ De archeologie kan hier klaarheid brengen, indien een opgraving zou ontdekken dat de grondvesten van de St.-Katarinakapel onder het middeleeuwse kerkje van Knokke steken.

²⁰ D. Haigneré, o.c., 2, p. 58. Zie ook Opdedrinck, o.c., p. 86.

- 21 Zie KH, Toponimische Kaart van Heist.
- 22 SJH, A 8, Omm. Reig. 1447, f° 494ro en 499ro.
- 23 NK 373.
- 24 KH, p. 39-40. Zie ook de kaart 'Heis vóór 1600'.
- 25 RV 24, Rez. 1543-55, f° 155vo. Een 'kuet' heet thans lavertje.
- 26 Het bestaan van deze twee woningen blijkt uit de ligger van de kerk (1573). Janssens en Guldegaerde werden al vermeld in de kerkrekening 1569-70 en aangehaald door H.Q. Janssen, a.c., p. 7 en 9. De ligger van de kerk noemt ook de aangehaalde personen.
- 27 J. Warichez, Etat bénéficial de la Flandre et du Tour-nais au temps de Philippe le Bon, 1455, Leuven (1912) p. 31. Zie ook J. De Smet, R.d.P. 8ste jaar, p. 5 (1966).
- 28 NK 373.
- 29 H.Q. Janssen, a.c., p. 6.
- 30 NK 397, Kerkvisitaties 1640-41, f° 34ro.
- 31 L. Devliegheer, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, de Zwinstreek, p. 80 (1970).
- 32 H.Q. Janssen, a.c., p. 9-10.
- 33 ABB, F 178, Ligger Kerk, Pastorie en Dis Knokke, 1573.
- 34 H.Q. Janssen, a.c., p. 10-12.
- 35 Idem, p. 16-17.
- 36 Zie hst. 5, par. 6.
- 37 KH, p. 45; toponiem Verbrande Priestrage.
- 38 H.Q. Janssen, a.c., p. 17-21.
- 39 H.Q. Janssen, a.c., p. 22.
- 40 H.Q. Janssen, a.c., p. 24-29.
- 41 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1581-82.
- 42 H.Q. Janssen, a.c., p. 30.
- 43 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1582-83.
- 44 NK 279, Rek. Tiende St.-Bertin 1592-93, f° 30ro.
- 45 H.Q. Janssen, a.c., p. 32-34.
- 46 NK 279, Rek. Tiende St.-Bertin 1605-06.
- 47 Vermoedelijk 72 pd. groten.
- 48 H.Q. Janssen, a.c., p. 35-37.
- 49 NK 396, Dagboek Deken van Damme.
- 50 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1528-29.
- 51 Over de ommeegang van Heist, zie KH, p. 44.
- 52 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1628-29. Ook de parochie Heist schonk „spyse ende dranck upden keermis dach” (RV 3168, Rek. Par. Heist 1638-39).
- 53 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1632-36, f° 50vo. De term 'wyncoorde' bedoelt vinkoord = maagdenpalm.
- 54 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1645-48, f° 24vo.
- 55 RV 12436, idem, f° 43ro. Meestal leverde de bakker van het dorp de krakelingen en het brood. 'Salame' is vermoedelijk gezouten vlees.
- 56 NK 397, Kerkvisitaties 1639-42, f° 32ro.
- 57 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1632-36, f° 35ro; 1637-39, f° 22vo.
- 58 L. Devliegheer, o.c., p. 83 : deze klok hing nog in de toren, toen de bisschop op 21 mei 1745 Knokke bezocht.
- 59 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1632-36, f° 35ro-36vo. L. Devliegheer, o.c., p. 80, geeft een gedetailleerde beschrijving van de toren.
- 60 NK 397, Kerkvisitaties 1639-42, f° 32ro.
- 61 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1637-39, f° 31ro en 34ro.
- 62 NK 397, f° 34vo.
- 63 RV 12436, Rek. Kerk Kn. f° 26 B ro; 42ro - 50 vo.
- 64 NK 397, f° 10vo.
- 65 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1645-48, f° 22vo.
- 66 L. Devliegheer, o.c., p. 82. Zie ook J. Opdedrink, o.c., p. 98.
- 67 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1645-48, f° 24vo.
- 68 De rekening 1625-26 maakt geen gewag van de schorre-landen. Toch weten we dat de Raad van Vlaanderen, na een proces tussen de parochie Knokke en „de pachters van het schorre ten Harssegarsse”, een „reglement opde contributie” gesteld heeft (RV 30, Rez. 1618-32, f° 14vo).
- 69 Afwisselende schrijfwijzen : Breyel, Brey, Bril.
- 70 NK 397, Kerkvisitaties, f° 33vo.
- 71 Idem, f° 39vo.
- 72 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1631-32.
- 73 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1637-38.
- 74 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1625-26; 1626-27.
- 75 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1627-28 tot 1635-36.
- 76 RV 3444, Rek. Par. Kn. 1636-37 tot 1642-43.
- 77 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1640-43, f° 31vo.
- 78 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1655-56; 1662-63.
- 79 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1640-43, f° 34vo.
- 80 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1647-48.
- 81 NK 397, Kerkvisitaties, f° 11ro.
- 82 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1640-43, f° 20vo, 34vo en 41vo.
- 83 RV 12436, Rek. Dis Kn. 1645-48.
- 84 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1655-56. J. Opdedrink, o.c. p. 99 vermeldt twee schilderijen die uit 1666 dateren.
- 85 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1667-70, f° 37ro.
- 86 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1667-70, f° 33ro.
- 87 RV 12436, Rek. Kerk Kn. 1677-80; Dis Kn. 1676-79.
- 88 Handboek Kerk Kn. 1687.
- 89 RV 12437, Rek. Kerk Kn. 1686-88, f° 36ro tot 37ro.
- 90 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1681-82; 1682-83; 1690-91.
- 91 NK 399, Kerkvisitaties, f° 10vo en 11ro.
- 92 Broeder Filip, Statuten ende Costuymen van de aloude gilde van Sint Sebastiaan te Knokke - anno 1648, R.d.P. 9de jaar, p. 82-84. Schrijver detailleert ook de inrichting en de werking van een middeleeuwse schuttersgilde.
- 93 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1662-63.
- 94 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1670-71; 1672-73.
- 95 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1679-80.
- 96 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1687-88, f° 2vo.
- 97 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1658-59; 1659-60; 1666-67; 1667-68.
- 98 Deze doornstruik werd enkele jaren later vervangen door een witstenen paal, die nu nog op de bedoelde plaats staat.
- 99 Gilliodts 19, Omm. Vo, f° 28ro.
- 100 Zie hst. 4, par. 5.
- 101 RV 384, Rek. 1643-44, f° 55vo.
- 102 Zie hst. 4, par. 7.
- 103 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1672-73; 1673-74.
- 104 Zie M. Coornaert, Over orde handhaven in het Brugse Vrije, R.d.P. 10de jaar, nr. 4, p. 141-145. Er stonden in 1665 hutten in de duinen tussen Nicuwoort en Oostende, en tussen Oostende en Blankenberge, en op de kant van sommige openbare wegen.
- 105 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1678-79, f° 11ro.
- 106 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1679-80.
- 107 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1682-83, f° 5ro; 1683-84, f° 6vo.
- 108 J. Rau, Duinenschouwingen te Knokke rond 1680, R.d.P. 3de jaar, nr. 1, p. 7. Ook Kwintin Brouckaert, brouwer

in de Kroon te Heist, gebruikte bundels duindoornen om zijn bier te brouwen.

109 RV 12437, Rek. Par. Kn. 1686-88, f° 24ro; RV 3446, Rek. Par. Kn. 1687-88, f° 9vo.

110 RV 3447, Rek. Par. Kn. 1693-94.

111 RV 3448, Rek. Par. Kn. 1694-95.

112 RV 3449, Rek. Par. Kn. 1695-96.

113 RV 3450, Rek. Par. Kn. 1696-97; RV 3451, Rek. 1697-98.

114 Rek. Par. Kn. 1695-96 en 1696-97.

115 Gilliodts 19, Omm. Papenpolder, f° 1ro-2vo.

116 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1683-84, f° 18ro.

117 RV 3453, Rek. Par. Kn. 1699-1700.

118 RV 3456, Rek. Par. Kn. 1702-03.

119 RV 3457, Rek. Par. Kn. 1703-04; RV 3459 Rek. Par. Kn. 1704-05.

120 RV 3460, Rek. Par. Kn. 1705-06.

121 RV 3463, Rek. Par. Kn. 1708-09; RV 3464, Rek. Par. Kn. 1709-10.

122 RV 3465 - 3469, Rek. Par. Kn. 1710-11 tot 1714-15.

123 RV 3481, Rek. Par. Kn. 1725.

124 Te Heist werden in maart 1705 „twee dulle honden” afgemaakt (RV 3175, Rek. Par. Heist, 1705-06) en schoot men in 1731 „diversche dulle honden” (RV 3196, Rek. Par. Heist, 1731-32).

125 RV 3492-3496, Rek. Par. Kn. 1744-45 tot 1748-49.

126 J. De Smet, De bevolking van Heist in 1748, R.d.P. 6de jaar, nr. 4, p. 106-109.

127 J. De Smet, De bevolking van Knokke (1748) R.d.P. 6de jaar, nr. 3, p. 80-82.

128 RV 3499, Rek. Par. Kn. 1761-62.

129 J. De Smet, Knokke, tweehonderd jaar geleden, R.d.P. 10de jaar, nr. 4, p. 129.

130 De kerkrekeningen uit de periode 1760-65 ontbreken, maar we weten dat men in 1756 kocht „eenen nieuwen biechtstoel ende een sitsel voor de kerck ende armcesters deser kercke” (RV 12459, Rek. Kerk Kn. 1756-57, f° 60vo).

131 L. Devliegheer, De Zwinstreek, p. 82-83, bespreekt de

meubelen en de kultusvoorwerpen van de oude St.-Margaretakerk.

132 NK 400, Kerkvisitaties 1764, f° 20ro-22ro.

133 L. Devliegheer, o.c., p. 83, vermeldt een prachtig, zilveren boekbeslag uit de 2de helft van de 18de eeuw.

134 NK 401, Kerkvisitaties 1771, f° 6vo.

135 Kerkarch. D'hoop, nr. 1093.

136 Aanw. 4880, Proces Trouveyn, Specificatie Inkomsten.

137 Aanw. 4880, Replik Pastoor Trouveyn.

138 J. De Smet, a.c., p. 131-132.

139 Idem, p. 130.

140 NK 401, Kerkvisitaties 1764, f° 20ro en 23ro.

141 RV 3505, Rek. Par. Kn. 1769-70.

142 RV 3505, Rek. Par. Kn. 1769-70. De post „doen schieten van alle de kwaede ende bytende honden” verschijnt weer in 1783 (RV 3519, Rek. Par. Kn. 1783-84. Van 1773 tot 1786 werden, volgens de parochierekeningen, te Heist jaarlijks 3 tot 5 razende honden doodgeschoten (RV 3220 tot 3231).

143 Aanw. 4880, Proces Trouveyn, Lijst Pastoor.

144 Hier vergist schrijver zich: Knokke paalde niet aan Ramskapelle.

145 Aanw. 4880, Proces Trouveyn.

146 Aanw. Sanders, deel 2, 203.

147 De rek. 1790-91 van NHP en 1790-91 van ZP boeken de bedoelde uitgave voor de eerste keer (ANH, doos 7 en 9).

148 RV 3524, Rek. Par. Kn. 1792-93, f° 23vo.

149 ABB, F 185.

150 H. Stalpaert en J. De Smet publiceerden reeds enkele gegevens over de Duitse schapers uit Limburg. Zie J. De Smet, Duitse schapers te Zuienkerke (1815-1833) R.d.P. 4de jaar, nr. 1, p. 33 (1962).

151 De bovenstaande alinea's steunen op de volkstelling van 1815 (RAB, nr. 90).

152 J. Opeddrinck, o.c., p. 61 en 83, geeft de bevolkingscijfers van Knokke, vanaf 1820 tot 1912.

153 AFS, Uittreksel kadaster.

154 Opeddrinck, Hist. p. 61.